

Хмельницький національний університет

Гуманітарно-педагогічний факультет

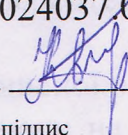
Кафедра української філології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Формування україноцентричних позицій учнів закладів загальної середньої освіти в процесі вивчення творчості Т. Шевченка на уроках української літератури

Рівень вищої освіти магістр
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
Спеціальність 014 Середня освіта
Предметна спеціальність/Спеціалізація 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література)
Освітня програма Середня освіта (Українська мова і література)

КВР СОУМ.024037.01.02.00

Здобувач 2 курсу група СОУМ-24-1 Ірина КОЙДА

Шифр

підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник доктор педагогічних наук, доцент

ПАПУШИНА

Науковий ступінь, учене звання

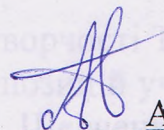
підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

завідувач кафедри

української філології

Анатолій ЯНЧИШИН,

підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

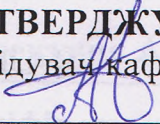
Хмельницький 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	української філології
Рівень вищої освіти	магістр
Галузь знань	01 Освіта /Педагогіка
Спеціальність	014 Середня освіта
Спеціалізація	014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
Освітня програма	освітньо-професійна

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української філології

Анатолій ЯНЧИШИН

17 жовтня 2024 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ КОЙДИ ІРИНИ ОЛЕКСАНДРІВНИ

1. Тема роботи: «Формування україноцентричних позицій учнів закладів загальної середньої освіти в процесі вивчення творчості Т.Шевченка на уроках української літератури».

Керівник роботи – Папушина Валентина Антонівна, доктор філологічних наук, доцент.

Затверджено наказом ректора університету від 25 серпня 2025 року № 65.

2. Термін подання студентом завершеної роботи – грудень 2025 року.

3. Вихідні дані до роботи. Незважаючи на наявність численних наукових досліджень, присвячених осмисленню творчості Тараса Шевченка, актуальним залишається вивчення його художньої спадщини в контексті формування україноцентричних позицій учнів закладів загальної середньої освіти в процесі вивчення української літератури.

4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити).

- проаналізувати сучасні підходи до вивчення творчості Т. Г. Шевченка;
- з'ясувати ідейно-світоглядні засади шевченкової спадщини як основи української ідентичності;
- визначити виховний потенціал творчості Т. Шевченка у формуванні україноцентричних позицій учнів;
- проаналізувати художні твори Т. Шевченка з погляду образу України, ідей боротьби, свободи та національного самоствердження;
- окреслити роль символіки й історичних мотивів у формуванні україноцентричного світогляду;

- обґрунтувати методичні підходи та форми урочної й позакласної роботи на уроках української літератури.

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

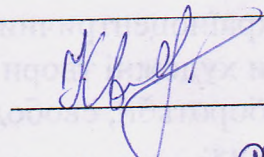
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
	немає		

7. Дата видачі завдання – 17 жовтня 2024 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

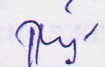
№ з/п	Назва розділу кваліфікаційної роботи	Термін виконання	Примітки
1	Обрання теми кваліфікаційної роботи	вересень 2024 року	
2	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	вересень 2024 року	
3	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	вересень-листопад 2024 року	
4	Написання першого розділу кваліфікаційної роботи	грудень 2024 – квітень 2025 року	
5	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірниках наукових праць та участі у конференціях	січень, квітень, вересень 2025 року	
6	Написання другого розділу кваліфікаційної роботи	травень-вересень 2025 року	
7	Написання «попереднього» варіанту кваліфікаційної роботи	жовтень-листопад 2025 року	
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи	листопад 2025 року	
9	Остаточне завершення кваліфікаційної роботи	грудень 2025 року	
10	Подача кваліфікаційної роботи на кафедру	грудень 2025 року	

Здобувач

Ірина КОЙДА

Керівник кваліфікаційної роботи
ПАПУШИНА

Валентина

Анотація

Тема роботи: **«Формування україноцентричних позицій учнів закладів загальної середньої освіти в процесі вивчення творчості Т.Г.Шевченка на уроках української літератури».**

Автор – **Койда І.О.**

Науковий керівник – **Папушина Валентина Антонівна.**

Обсяг кваліфікаційної роботи – 84 сторінки, із них 72 сторінки основного тексту.

Робота містить **3 розділи**, список джерел посилання (72 позиції).

Ключові слова: *україноцентризм, національна ідентичність, Тарас Шевченко, українська література, національна самосвідомість, виховання, методика навчання.*

Об'єктом дослідження є процес формування україноцентричних позицій учнів закладів загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови, форми та методи формування національної самосвідомості учнів у процесі вивчення творчості Т. Г. Шевченка.

Мета роботи полягає у визначенні педагогічних умов та методичних підходів формування україноцентричних позицій учнів на уроках української літератури під час вивчення творчої спадщини Т. Г. Шевченка.

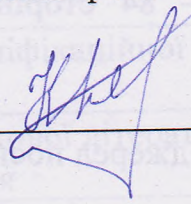
У роботі проаналізовано сучасні шевченкознавчі студії, розкрито ідеї української ідентичності в художній спадщині поета, охарактеризовано педагогічний потенціал його творчості у вихованні молоді. Здійснено аналіз поезій «І мертвим, і живим...», «Заповіт», «Чигрине, Чигрине...», «Кавказ», «Гайдамаки», «Розрита могила» з

позицій формування україноцентричного світогляду, національній гідності та ідеї свободи.

Обґрунтовано ефективність використання інтерактивних проектних, дослідницьких і медіаосвітніх технологій у навчальному процесі, а також визначено роль позакласної діяльності у формуванні національної самосвідомості учнів.

Результати дослідження мають практичне значення і можуть бути використані в освітній практиці під час викладання української літератури в основній і старшій школі, а також у системі підготовки майбутніх учителів-філологів.

Автор _____

ТА ОБГРУНТУВАННЯ ОЦІНКИ

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В ГУМАНІТАРНОМУ ЗНАННІ	6
1.1. Сучасні шевченкознавчі студії: основні напрями та підходи	6
1.2. Ідеї української ідентичності у сучасному тлумаченні шевченкової спадщини.....	13
1.3. Педагогічна цінність творчості Т.Г. Шевченка у вихованні молоді	19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ Т.Г. ШЕВЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛА УКРАЇНОЦЕНТРИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ	26
2.1. Образ України та народу у поезіях «І мертвим, і живим...», «Заповіт», «Чигрине, Чигрине...»	26
2.2. Ідеї боротьби, свободи й національного ствердження у творах «Кавказ», «Гайдамаки», «Розрита могила».....	33
2.3. Символіка, історичні алюзії та сакральні мотиви як маркери україноцентричного мислення.....	40
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОЦЕНТРИЧНИХ ПОЗИЦІЙ УЧНІВ ЧЕРЕЗ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА.....	48
3.1. Використання інтерактивних форм роботи на уроках шевченкознавства	48
3.2. Роль проектних, дослідницьких та медіаосвітніх технологій у формуванні національної самосвідомості.....	58
3.3. Організація позакласної діяльності, присвяченої творчості Шевченка, як простір українознавчого виховання	67
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	79

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Проблематика україноцентризму в освіті ґрунтується на працях Альварт Є., яка розглядає Шевченка як символ культурної пам'яті та духовного відродження нації. Маланюк Є. у своїх роздумах трактує «Кобзар» як текст націєтворчої енергії, що втілює ідею свободи й відповідальності перед історією. Маляренко Л. наголошує на родинно-виховному потенціалі Шевченкових ідей, які утверджують концепт духовного батьківства митця у становленні української свідомості. Нахлік Є. здійснює глибокий аналіз впливу європейських романтичних традицій на формування його національної філософії, тоді як Момот Н. підкреслює жанрову поліфонічність Шевченкових текстів як простір для педагогічного інтерпретування. Мельниченко В. і Копієвська О. розглядають Шевченка як постать культурного капіталу держави, а Бучковська О. акцентує на значенні міжкультурного діалогу у формуванні національної ідентичності через його спадщину. Курок О.І., Задорожна Л.В. і Мосіяшенко В.А. простежують педагогічну традицію використання творчості Шевченка у становленні української школи. Музейні й медіаосвітні ресурси, зокрема матеріали Національного музею Т.Г. Шевченка, віртуальні платформи «Медіа-портал Культура», «Віртуальний музей» і проєкт СНОІСЕ, демонструють, як сучасні цифрові технології сприяють популяризації шевченкознавства серед молоді. Сукупність цих джерел створює наукове підґрунтя для визначення педагогічного потенціалу Шевченкової творчості в контексті україноцентричного виховання.

Мета дослідження. Визначити педагогічні умови, форми та методи формування україноцентричних позицій учнів у процесі вивчення творчості Т.Г. Шевченка.

Завдання дослідження:

- проаналізувати сучасні шевченкознавчі студії, їх напрями та підходи;

- розкрити ідеї української ідентичності у сучасному тлумаченні шевченкової спадщини;
- охарактеризувати педагогічну цінність творчості Т.Г. Шевченка у вихованні молоді;
- дослідити художні твори «І мертвим, і живим...», «Заповіт», «Чигрине, Чигрине...» як джерела україноцентричного світогляду;
- проаналізувати ідеї боротьби, свободи й національного ствердження у творах «Кавказ», «Гайдамаки», «Розрита могила»;
- з'ясувати значення символіки, історичних алюзій і сакральних мотивів у формуванні україноцентричного мислення;
- визначити ефективність інтерактивних форм роботи на уроках шевченкознавства;
- описати можливості проєктних, дослідницьких і медіаосвітніх технологій у формуванні національної самосвідомості;
- обґрунтувати роль позакласної діяльності, присвяченої творчості Шевченка, у розвитку українознавчого виховання.

Об'єктом дослідження є процес формування україноцентричних позицій учнів.

Предметом – педагогічні засоби й методики виховання національної самосвідомості через вивчення творчості Т.Г. Шевченка.

Методологічна база. Концептуальним підґрунтям слугують праці Є. Альварт і Є. Маланюка, у яких постать Шевченка та «Кобзар» розглядаються як носії культурної пам'яті й націєтворчої енергії. Історико-літературний аспект спирається на дослідження Є. Нахліка та Н. Момот, що розкривають вплив європейського романтизму й жанрову поліфонічність Шевченкових текстів як основу для педагогічної інтерпретації.

Педагогічний і виховний виміри методології ґрунтуються на працях Л. Маляренко, а також О.І. Курок, Л.В. Задорожної та В.А. Мосіяшенка, які простежують традиції використання творчості Шевченка у формуванні української школи. Доповнюють методологічну базу ідеї М. Мельниченка, О.

Копієвської та О. Бучковської щодо ролі Шевченка як культурного капіталу держави й чинника міжкультурного діалогу, а також музейно-медіаосвітні ресурси, що засвідчують потенціал цифрових технологій у формуванні україноцентричних позицій учнів.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано комплексний методологічний підхід, який поєднує аналітичний, порівняльно-історичний, культурологічний і педагогічно-діагностичний методи. Теоретичний аналіз здійснювався шляхом систематизації наукових джерел з українознавства, шевченкознавства й педагогіки національного виховання. Порівняльний метод використано для зіставлення різних інтерпретацій шевченкової спадщини в навчальному процесі. Емпіричні методи охоплювали спостереження за навчальною діяльністю учнів, анкетування педагогів, аналіз уроків та позакласних заходів, присвячених Шевченкові. Використано метод педагогічного моделювання для розроблення ефективних форм і прийомів формування україноцентричних позицій. Обробка результатів здійснювалася за допомогою якісного узагальнення та інтерпретації, що забезпечило цілісність отриманих висновків.

Наукова новизна. Уперше здійснено системне дослідження педагогічних умов формування україноцентричних позицій учнів через цілісне осмислення творчості Т.Г. Шевченка не як літературного матеріалу, а як концептуального джерела ідентифікаційного мислення. Розкрито взаємозв'язок між жанровою поліфонією шевченкової спадщини та педагогічними можливостями формування національного світогляду. Запропоновано авторську модель застосування інтерактивних, медіаосвітніх і дослідницьких технологій у шкільному курсі літератури для реалізації українознавчого виховання.

Теоретичне значення. Дослідження поглиблює уявлення про концепт україноцентризму в педагогічному дискурсі та збагачує сучасну шевченкознавчу думку інтегративним підходом, що поєднує літературознавчий аналіз і педагогічну рефлексію. Уточнено понятійно-термінологічну базу щодо виховного потенціалу художнього тексту як засобу формування національної

свідомості. Визначено нові напрямки шевченкознавства, орієнтовані на формування ідентичності в учнівській аудиторії.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути безпосередньо використані в освітній практиці під час викладання української літератури в основній і старшій школі. Розроблені методичні підходи, форми організації уроків і позакласних заходів сприятимуть не тільки глибшому засвоєнню змісту шевченкових творів, а й формуванню в учнів цілісної україноцентричної позиції. Напрацьовані моделі можуть бути адаптовані в курсах педагогічної підготовки майбутніх учителів, у програмах післядипломної освіти, тренінгах з громадянської освіти, шкільних та музейних проєктах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дослідження апробовано на педагогічних семінарах і методичних об'єднаннях учителів української мови та літератури в закладах середньої освіти міста Хмельницький, а також у межах виступів на регіональних науково-практичних конференціях із проблем літературної освіти. Елементи розробленої методики впроваджувалися в експериментальних заняттях із шевченкознавства у 9–11 класах у межах педагогічної практики в «Ліцеї №7» міста Хмельницького.

Структура роботи. Робота складається з трьох розділів, дев'яти параграфів, висновків і списку використаних джерел. Обсяг дипломної роботи – 84 сторінки, із них 72 сторінки основного тексту. Робота містить 72 джерела посилання.

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В ГУМАНІТАРНОМУ ЗНАННІ

1.1. Сучасні шевченкознавчі студії: основні напрями та підходи

Сучасне шевченкознавство формує дедалі розгалуженішу систему міждисциплінарних інтерпретацій, у межах якої літературознавчі, культурологічні, філософські й політичні студії не просто переплітаються, а формують цілісний аналітичний каркас для осмислення феномену Тараса Шевченка. Спадщина поета постає не лише як художній корпус текстів, а як ідейний хребет української національної свідомості, тому її аналіз давно вийшов за межі суто філологічних підходів. У фокусі сучасних гуманітарних досліджень перебуває насамперед концептуалізація Шевченкової творчості як явища політичної міфотворчості, духовного спротиву колоніальній моделі і як джерела онтологічних інтенцій у межах культурної антропології. Так, культурологічні студії дедалі активніше розгортають аналіз символічного простору «Кобзаря», розглядаючи його як своєрідний текст культури, де на рівні мотивних структур і метафоричних кодів зафіксовано цілий спектр архетипових уявлень про свободу, народ, Батьківщину, страждання та месіанізм. Ці категорії опрацьовуються в контексті постколоніальної критики, яка дозволяє зчитувати Шевченкову поетику як дискурс, що чинить спротив імперському дискурсу росії. У цьому ж напрямі працює релігієзнавча аналітика, де окремі твори, насичені біблійними алюзіями, прочитуються як автонімічна теологічна конструкція, що протистоїть офіційним моделям церковного нарративу. Шевченко в таких дослідженнях осмислюється як носій глибинного містичного досвіду, що проростає крізь призму пророчого бачення і транслює колективну історичну драму крізь індивідуальний внутрішній космос митця [19, с. 5].

Філософська рецепція Шевченкової спадщини виявляється надзвичайно плідною, особливо в межах герменевтичних практик, де поетичний текст

осмислюється не як набір вербальних структур, а як поліфонічне поле смислів, занурене в історичний і духовний ґрунт. У таких підходах вірші Шевченка аналізуються як екзистенційні висловлювання, що артикулюють досвід граничних ситуацій, зокрема втрати, болю, абсурду, бунту та відчаю. Через концепти свободи, внутрішнього вибору, ціннісного самоствердження суб'єкта, тексти Шевченка постають як гуманітарна філософія у формі поезії. Герменевтика в цьому разі орієнтується не лише на лінгвістичне тлумачення, а на екзистенційну реконструкцію авторського бачення світу. Аналізуючи твори «І мертвим, і живим...», «Кавказ» чи «Єретик», дослідники виявляють цілісну світоглядну позицію, де свобода й гідність виступають непорушними антропологічними координатами. Герменевтична практика дозволяє вийти за межі лінійного прочитання, занурити текст у смисловий горизонт доби, але водночас – проінтерпретувати його з перспективи сучасного досвіду. Власне ця подвійність – історична укоріненість і модерна відкритість – надає шевченкознавству потенціал постійного самопоновлення, що робить його не застиглою академічною дисципліною, а динамічним полем діалогу між минулим і сучасністю.

Сучасні літературознавчі студії, орієнтовані на шевченківську тематику, дедалі активніше використовують інструментарій порівняльного літературознавства, когнітивної поетики, семіотики тексту, наративної теорії. Ці підходи дозволяють осмислювати Шевченкові тексти не як об'єкти культурної канонізації, а як живі, складні системи, відкриті до інтерпретацій і перевідчитування. У цьому вимірі посилюється інтерес до структурної динаміки поетичного висловлювання, взаємодії образів і символів, ідентичнісного ядра ліричного суб'єкта. Особливою увагою користується поетика Шевченкового голосу – як він формує ритміко-семантичну напругу, як структурує ліричне послання, як апелює до аудиторії не тільки як до адресата, а як до спільника в дії. Порівняльні студії відкривають цікаві паралелі з європейською романтичною традицією, зокрема з поезикою Байрона, Міцкевича, Петефі, виводячи шевченківський текст у ширший

континентальний контекст. Водночас, усе частіше фокус дослідження зміщується з біографічного на текстуальний рівень, де у центрі уваги опиняється не лише авторська постать, а мова як автономний організм, що продукує значення сам по собі, через внутрішню логіку риторичних структур. У цьому напрямі дедалі активніше використовуються лінгвопоетичні аналізи, які дозволяють ідентифікувати сталі синтаксичні матриці, емоційні маркери, ритмомелодику та структури повтору як основи поетичного коду [13, с. 10].

Наукова аналітика, що розгортається в площині культурної пам'яті, висвітлює Шевченка як інституційну фігуру національного канону, навколо якої формується колективна ідентичність і моделі історичної спадкоємності. Цей підхід ґрунтується на концепціях мемуарної ідентичності, символічного капіталу та політики пам'яті, де фігура Шевченка функціонує не як застигла ікона, а як дискурсивна матриця, через яку суспільство продукує уявлення про себе. Таке розуміння дозволяє вивчати не лише тексти, а й практики їх сприйняття, ритуалізації, інституціоналізації – від шкільної програми до державних пам'ятних заходів. Через призму культурної антропології Шевченко постає як складова культурного коду, що здатна конденсувати в собі ідеологеми доби, морально-етичні уявлення, траєкторії національного міфу. У цьому сенсі дослідницький інтерес концентрується на механізмах сакралізації постаті поета – як саме формується авторитет Шевченка, якими нарративними й візуальними засобами підтримується його авторська харизма, як працює механіка канону в системі публічного дискурсу. Такі студії дедалі частіше включають аналіз шевченкіани в мас-медіа, популярній культурі, соціальних мережах, де поет виступає об'єктом новітньої міфотворчості – від хіпстерського ребрендингу до меметичних форм. Тут спостерігається поступове вивільнення від гіперканонічного образу, і водночас – створення нових, гібридних моделей репрезентації, які сполучають архетипічність і іронічну дистанцію.

У сфері політичного шевченкознавства дедалі активніше розгортається аналіз поетичної мови як інструменту політичної мобілізації, дискурсу

спротиву, артикуляції національного визвольного нарративу. Твори Шевченка дедалі частіше трактуються як мікросценарії національної емансипації, де образ народу, землі, ворожої сили, месії, тирана й пророка функціонують як елементи політичного міфу. У цьому контексті увага дослідників спрямовується на механізми риторичного впливу: як саме поетична мова створює ефект мобілізуючого заклику, які інтонаційні конструкції формують колективне почуття справедливості, гніву, надії. У дискурсивному просторі «Кобзаря» і «Кавказу» політична дія не описується, а відбувається – через слово, що несе енергетику непокори, презирства до тиранії, афективну напругу. Це дозволяє інтерпретувати Шевченкову мову як політичну перформативність, де текст не лише передає думки, а втілює дію. У сучасних політичних умовах цей пласт інтерпретацій набуває нової ваги: у добу гібридних війн і кризи символічних репертуарів, поезія Шевченка знову актуалізується як форма ідентифікації, морального опертя, політичної трансгресії. У цьому контексті аналіз стає особливо чутливим до інтермедіального функціонування текстів – їхнього використання в лозунгах, вуличних акціях, медіаінсталяціях, графіті. Виникає новий рівень герменевтичного читання – політичний перформанс слова, де Шевченко перетворюється з ікони на учасника діалогу, резонуючого з колективними афектами [11, с. 9].

Релігієзнавчі студії останніх десятиліть демонструють дедалі глибше занурення у теологічний вимір Шевченкової поетики, зокрема в її антропоцентричні та есхатологічні інтенції. Ідеться не лише про численні біблійні ремінісценції, які насичують структуру поетичного тексту, а про спосіб мислення, де духовний досвід постає як головна координата існування. Шевченко у цьому прочитанні постає не як церковний інтерпретатор, а як автор власного духовного бачення, яке формує альтернативну модель моральної онтології. Його поетика виходить за межі канонічного богослов'я, набуваючи рис пророчого свідчення, що проростає крізь особистий досвід вигнання, страждання, екзистенційної ізоляції. У цьому контексті глибокий інтерес викликають твори, де звучить образ пророка, месії, відкупителя – постатей, які

не репрезентують традиційну догматику, а транслюють етичну революцію через особистий голос. Дослідники виявляють багаторівневу систему символів: пустеля, хрест, сіль, вогонь, кров – як елементи сакрального тексту, що проникає в соціальний вимір. Шевченкова теологія – це теологія страждання, гніву, суду, але й надії, спокути, визволення. Така складна архітектоніка духовного тексту вимагає надзвичайно чутливих інтерпретативних стратегій, які поєднують лінгвістичну точність із філософською глибиною. У результаті постає не тільки образ митця-пророка, а цілісна картина духовного всесвіту, де людина не зникає в абстракції, а виявляє себе як точка перетину Божественного й історичного, земного болю й небесної волі [8, с. 23].

У новітньому горизонті гуманітарного знання шевченкознавство набуло багаторівневої конфігурації, де сама постать поета перетворюється на багатоголосий феномен, що виходить за межі лінійної історико-літературної реконструкції. Важливою тенденцією є переміщення акценту з біографічної оптики на структурно-сміслову архітектоніку текстів, у яких відчитується не просто художній світ, а складна система онтологічних моделей, сконцентрованих на межових досвідах. Цей зсув спричинив появу нового корпусу досліджень, у яких Шевченко постає не лише як представник доби, а як самодостатній смислотвірний центр, що формує власну філософію мови, свідомості й буття. Такі студії набувають особливого значення в межах екзистенціального шевченкознавства, де ключовим вектором стає не опис тематики або стилістичних рис, а реконструкція внутрішнього горизонту суб'єкта мовлення. Йдеться про усвідомлення поетичного слова як акта, що виникає в просторі кризи, болю, неприйняття, спротиву, і водночас – як спроби намацати фундамент для самототожності. Сучасні інтерпретатори дедалі частіше розглядають Шевченкові тексти як філософські притчі, у яких втілено антиномії буття: свобода – підкорення, пам'ять – забуття, віра – відчай, правда – ілюзія. Особливу увагу приділено способу побудови ліричного «я», яке в шевченковій поезії завжди виступає не як стабільне «его», а як множинна ідентичність, розірвана між травмою історії й потребою в утвердженні. Таке

бачення дозволяє виводити творчість поета за межі літературного контексту, трансформуючи її у своєрідну антропологічну лабораторію, де досліджуються граничні умови людського існування у просторі приниження, вигнання, провини, провіщення. І тут виникає не просто образ митця, а концепт людини як носія трагедії й голосу історичної істини, яка говорить із майбутнього [6, с. 5].

Розгортання нового семіотичного бачення спадщини Шевченка призвело до необхідності переозначення ключових кодів національного канону, в яких його поезія тривалий час інтерпретувалася як репрезентативний текст української ідентичності. Сучасні шевченкознавчі підходи ставлять під сумнів усталені схеми сприйняття, пропонуючи натомість релятивістські моделі читання, що враховують історичну багатозначність, культурну гетерогенність і полілогічність художнього тексту. Вивчення Шевченка в цьому аспекті відбувається не як фіксація готових відповідей, а як запрошення до інтерпретаційної гри, в якій кожен рядок може розгортатися до рівня філософського питання або світоглядної парадигми. Цей підхід проявляється, зокрема, в аналізах мотиву страждання, де фігурує не тільки соціальний або національний підтекст, а й глибинна етична інтенція – досвід болю як основи самопізнання. Через це вивчення текстів Шевченка дедалі активніше інтегрується у поле етичної герменевтики, де слово розглядається не як носій значення, а як екзистенційна подія, що викликає резонанс у читацькому суб'єкті. Окрім того, у таких дослідженнях акцент переноситься на афективні структури тексту – способи, якими Шевченкові вірші апелюють до переживання, формуючи у читача не лише розуміння, а співпереживання. Цей напрям передбачає також залучення до аналізу категорій травми, колективної пам'яті, історичної відповідальності, що дозволяє вивчати поетичний корпус не як набір віршів, а як архів афектів, що зафіксував емоційний ландшафт цілої епохи. Така перспектива збагачує сучасне шевченкознавство новими методами, відкриваючи текст для феміністичних, постструктуралістських,

деконструктивістських, постколоніальних читань, де кожне слово стає полем багатозначного перетину.

Цікаво, що на тлі цих трансформацій виникає потреба в ревізії самого поняття «традиції» в шевченкознавстві. Те, що раніше видавалося сталим – наприклад, образ Шевченка як виключно мужнього пророка – нині артикулюється як складна, суперечлива і водночас плинна фігура, яка змінюється залежно від історичного моменту. Нові підходи аналізують не лише тексти, а й режими їхнього функціонування: у публічному просторі, в освіті, у політиці, у масовій культурі. Ці режими формують множинні ікони поета – від романтизованого мученика до анархіста, від моралізатора до гнівного судді. Особливо продуктивним у цьому контексті є підхід, що трактує Шевченка як подію, яка не фіксується в жодному образі, а постійно продукує нові смисли, моделюючи точки зіткнення між минулим і теперішнім. У такому підході постає ідея про неможливість остаточного канонічного прочитання – натомість відкривається динаміка перетворень, у яких Шевченко стає фігурою трансгресії: він долає межі, відкидає застигли ієрархії, постійно перетинає кордони – між особистим і політичним, сакральним і тілесним, текстом і дійсністю. Це породжує новий дискурсивний простір, у якому можливе творення альтернативних моделей ідентичності, історії, наративу. Цей дискурс не є одноманітним: він розгалужується, розшаровується, вступає у полеміку з сам собою. Такі інтерпретації демонструють не лише глибину, а й гнучкість сучасного шевченкознавства – його здатність до внутрішньої саморефлексії, сумніву, творчого переосмислення. І водночас – здатність зберігати етичну напругу, яка утримує текст у стані постійної актуальності [21, с. 19].

Нові смислові коди в інтерпретаціях Шевченка тісно пов'язані з естетичною модернізацією способів прочитання – від тексту до візуального образу, від мовної структури до простору втілення. Це особливо помітно у тому, як шевченківські мотиви транслуються в сучасному мистецтві: у театральних перформансах, художніх інсталяціях, вуличному артї, цифрових медіа. Шевченко стає не лише предметом інтерпретації, а й матеріалом для

культурного конструювання, де його образи вивільняються з контексту XIX століття й опиняються в пульсації сучасних естетичних стратегій. Відбувається не ілюстрація, а реконфігурація – поетичний текст переходить у простір мультимодального зчитування, де візуальні, звукові, тілесні коди зливаються у нові форми. Це дозволяє говорити про Шевченка як метатекст – відкриту систему, здатну до перевтілень. Особливо виразно це виявляється у театральних проєктах, де пластика тіла, ритм жесту, структура мовлення на сцені формують альтернативне тіло тексту, що резонує з глядацьким досвідом. Схожа динаміка властива й музичним проєктам, у яких Шевченкові тексти зазнають мелодичного деконструювання – вільної музичної інтерпретації, що дозволяє вловити нові ритми внутрішнього звучання. Таким чином, шевченкознавство переходить у фазу синтетичної науки, здатної охопити не тільки філологічний, а й аудіо-візуальний, тілесний, перформативний досвід, виводячи спадщину поета з площини архівного збереження в сферу актуального естетичного продукування. І ця актуалізація не є стилізацією, а способом глибшого проникнення – через мову нового мистецтва до смислового ядра, яке лишається неспаленою присутністю у сучасності.

1.2. Ідеї української ідентичності у сучасному тлумаченні шевченкової спадщини

У сучасному гуманітарному дискурсі фігура Тараса Шевченка дедалі виразніше окреслюється як ключовий смислотвірний осередок національного архетипу, що функціонує не лише як історико-культурна постать, а як глибинна матриця колективного саморозуміння. Йдеться про Шевченка як інтенцію українського буття – субстанційний образ, що уособлює як травму національної розірваності, так і волю до її подолання. У цьому сенсі ідентичність не постає як задана сутність, а як процесуальна структура, що реалізується в постійному діалозі з текстами, образами, наративами. Шевченкова поезія не лише артикулює цю ідентичність, а й слугує своєрідним фільтром, крізь який проходить осмислення історичної долі, морального вибору, спільнотного тіла.

Його вірші – це не просто естетичні конструкції, а дієві тексти, що програмують уявлення про добро і зло, правду і кривду, свободу і підневільність, викарбовують етичний каркас, що стабілізує колективне переживання. Цей ефект досягається не лише завдяки тематичному нагромадженню, а через глибоку символічну мову, де кожен образ набуває універсального виміру. Так, «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Сон» транслиують ідею національної гідності не як декларацію, а як досвід – тілесний, афективний, внутрішньо пережитий. Ця гідність не є зовнішньою категорією, вона проростає з поетичного голосу як органічний вияв страждання, відчаю, духовного спротиву. Шевченко втілює не модель героя в академічному розумінні, а психосоціальний тип борця-пророка, чия мова не описує реальність, а прорізає її, актуалізуючи досвід ідентифікації через біль і пророцтво [10, с. 14].

Однією з ключових смислових домінант Шевченкової поезики є образ Батьківщини – не як геополітичного тла чи територіального утворення, а як сакралізованої матриці екзистенційного досвіду, пов'язаної з темами зради, поневолення, скаліченої історії. У сучасному гуманітарному знанні цей образ інтерпретується як гетерогенна структура, що одночасно поєднує колективну пам'ять, постколоніальний спротив і архетипний код «землі-матері». У цьому контексті тексти Шевченка розглядаються як поліфонічні висловлювання, де Батьківщина представлена не стільки як топос, скільки як стан буття – втрачений і знову окреслюваний у слові. Поняття свободи тут нерозривно пов'язане з гідністю – не в сенсі соціального статусу, а як усвідомлення цінності себе у світі, у просторі насильства, колоніального примусу, втрати мови. Шевченкова мова гартується в опорі, його слова функціонують як перетворювальні одиниці – не описують, а впливають, не фіксують, а змінюють реальність. Гідність постає у його творах як етичний нерв буття: вона не виражається прямим закликком, а формується в напрузі між гнівом і співчуттям, між молитвою і прокляттям. Цей тип афективної дії мови стає предметом вивчення в сучасному лінгвопоетичному й герменевтичному аналізі: як саме

ритм, синтаксис, повтори, зсуви інтонацій формують особливу форму ідентифікації – не через розуміння, а через співвідчуття, інкорпорацію болю як спільної тканини існування. У такий спосіб Шевченко функціонує як текстуальна енергія, яка збирає спільноту не навколо доктрини, а навколо голосу, що волає і кличе – не до програми, а до самовизначення.

У полі аналізу шевченкової спадщини дедалі вагомішим стає підхід, у межах якого спадщина поета розглядається не як замкнута система з чітко визначеними ідеологемами, а як динамічне середовище, в якому різні генерації й ідентичнісні групи продукують нові смисли, нові шари інтерпретації. Тут концепт ідентичності перестає бути фіксованим, натомість трансформується в поняття «ідентифікаційної взаємодії», де Шевченко стає не об'єктом шанування, а простором зустрічі – між поколіннями, політичними досвідами, історичними катастрофами. Цей підхід виявляється плідним у дослідженнях новітніх форм рецепції Шевченкових текстів – у середовищі військових, молодіжних рухів, культурних ініціатив, волонтерських спільнот. Його поезія перестає бути частиною музейного коду і починає функціонувати як жива мова афекту, присутності, самоозначення. Така перспектива дозволяє вивчати Шевченка не як «ідейного прапороносця», а як генератор складної множинності ідентичностей – наративів про поразку, перемогу, тяглість, розрив, які не піддаються одноманітному відчитуванню. І саме через це Шевченко стає надзвичайно релевантним у сучасних дискусіях про ідентичність як відкритий конструкт, що вимагає постійної етичної праці: осмислення себе в історії, здатності до моральної пам'яті, готовності до відповідальності за майбутнє. У цьому контексті спадщина Шевченка функціонує не як набір «ключів до минулого», а як складна етична карта – вона вимагає не стільки знання, скільки переживання, не стільки цитування, скільки включення в текст як у живу систему координат [3, с. 5].

Ця живість тексту виявляється також у тому, як Шевченко проектується в новітні культурні практики, де ідентичність продукується не лише через текст, а через тіло, жест, символічну дію. Його поезія у графіті, в перформансі, у

візуальних цитатах на вулицях воєнного Києва чи Харкова – це не просто актуалізація, це занурення у кодову мову, де кожен образ резонує з реальністю. І тут відбувається важливий зсув – ідентичність стає не тим, що треба зберігати, а тим, що треба переживати, творити наново, в кожному акті опору, в кожному жесті солідарності, у кожному вірші, що звучить на вулиці. Шевченко перестає бути «пам'ятником», і перетворюється на актора сучасності – його мова вступає у взаємодію з риторикою протесту, з досвідом війни, з афективною інфраструктурою спільнот. Це означає, що новітнє тлумачення ідентичності в межах шевченкознавства не лише інтегрує нові наукові інструменти – воно входить у зону міждисциплінарного синтезу, де працюють методики антропології, соціальної поетики, культурної семіотики, візуальних студій. Такий підхід дозволяє виявити не лише те, що «Шевченко означає», а й те, як саме він діє, як функціонує в полях символічного виробництва, де формуються нові ідентифікаційні сценарії, що більше не підпорядковуються вертикалі канону, а розгалужуються в горизонталі досвіду.

В межах сучасної гуманітаристики актуалізується потужний вектор переакцентації ідентичнісних смислів у шевченковому наративі, що набуває особливої ваги в контексті новітніх соціокультурних викликів, зокрема повномасштабної війни, деінституціоналізації пострадянських культурних структур і прискореної глобалізації. Йдеться про те, що фігура Шевченка більше не функціонує виключно як «символ історії» або ритуальний маркер, а входить у динамічне поле сучасної чутливості – в текстах, жестах, символах, де формується не ретроспективне, а проєктивне бачення ідентичності. Новітні інтерпретації акцентують на тому, що шевченківські мотиви – особливо пов'язані з концептами внутрішньої свободи, самості, спротиву, гніву, провини, тяглості – виявляються здатними до радикального оновлення свого семантичного потенціалу саме через реакцію на сучасність. Тексти, які раніше сприймалися в межах традиційної академічної канонізації, тепер повертаються у культурну обігність як носії афективного заряду: не лише опису, а й дії, не лише пам'яті, а й втручання. У цьому сенсі війна як досвід колективного шоку

й загостреної рефлексії запускає механізми переосмислення – Шевченко не лише згадується, він вбудовується в нову структуру емоційної артикуляції: у репліках військових щоденників, на стінах зруйнованих шкіл, у хештегах і протестних піснях. Це вже не інтелектуальна репрезентація, а мова виживання – де його слова, позбавлені музейного лаку, стають мовними нервами спільноти, що відчуває себе в небезпеці [7, с. 8].

Одним із ключових чинників цієї трансформації стає зміщення ідеологічного фокусу з історизму на емансипаційну філософію, де Шевченко постає не як постать, нав'язана шкільною програмою, а як носій радикального гуманізму – не за аналітичною схемою, а через граничні афекти, досвід мовчання, внутрішнього опору, втрати й духовної концентрації. Ідентичність тут не проголошується, а відкривається в етичному напруженні: вона формується через акт говоріння у просторі, де слово – це вже не декларація, а спосіб зберегти себе. У цьому плані шевченкові інтерпретації все частіше тяжіють до перформативної філософії мови, яка розглядає поезію як акт, що здійснює, а не описує. Тому мотивація осмислення творчості поета зміщується з «що сказано» до «як сказано» і «чому саме зараз це звучить». Такі прочитання тяжіють до досвіду тіла, до афекту як методу, до розриву між буквальним і метафізичним. У цьому спектрі з'являються нові голоси – жінок, ветеранів, вимушених переселенців, які не просто коментують Шевченка, а вплітають його у власний досвід як код виживання. Шевченкова риторика, що тривалий час здавалася надмірно піднесеною або патетичною, в нових практиках зчитування набуває емпатійної прозорості – її пафос уже не сприймається як риторичний, бо відповідає на справжню травму.

У цьому ж колі тлумачень формується новий етос читання, який не приймає нав'язаної в минулому вертикалі канонічної авторитетності, а шукає в текстах те, що резонує із ситуацією соціальної ламкості. Звідси – актуалізація шевченкових образів маргіналізованих суб'єктів: сироти, солдата, вигнанця, жертви. Вони в сучасному прочитанні більше не функціонують як риторичні фігури, а постають як точки ідентифікації – не в сенсі політичної позиції, а як

тіло досвіду, з яким можна себе ототожнити. Замість абстрактної любові до Батьківщини – любов, народжена з розпачу й надії, з відчуття, що вона може бути втрачена або захищена. Це не любов як романтична категорія, а любов як вибір – прожити з нею, не зрадивши себе. Саме так трансформується й концепт свободи: не як ідеологема, а як тягар, за який доводиться платити. І саме тут Шевченко повертається знову – не як автор моральних сентенцій, а як голос, що говорить з місця знищення і водночас – з точки відродження. Його поезія в цьому вимірі – це не рефлексія про свободу, а прожитий досвід обмеження, який і породжує здатність мислити її по-справжньому. У цьому сенсі сучасна ідентичність не розгортається у просторі спокою, а виникає на лінії фронту – буквально й метафорично – де слово і дія збігаються, де Шевченко більше не потребує медіації, бо сам входить у тіло часу [18, с. 9].

Таким чином, сучасне тлумачення шевченкової спадщини розгортається в багатовекторному просторі, де фігура поета функціонує не як завершений текст, а як відкритий синтаксис національного самовизначення. Йдеться про синхронізацію голосу Шевченка з множинними потоками сучасної української мови – не лише мовленнєвої, а й тілесної, візуальної, політичної. Це тлумачення вимагає не лише філологічного знання, а глибокої емпатійної роботи: бо осмислення Шевченка сьогодні – це не інтерпретація минулого, а проєкція на майбутнє. І саме тому фокус зміщується на ті інтенції в його творчості, які раніше залишалися в тіні – неочевидні, зламні, незручні. Його біль, його сумнів, його бажання сказати і водночас замовкнути – стають сьогодні формами внутрішнього голосу нації, що знову переживає свою найвищу кризу. Новітні шевченкознавчі студії перестають бути лише аналітичними – вони перетворюються на частину культури спротиву, культури пам'яті, культури надії. У цьому й полягає справжній сенс переракцентації – не в оновленні дискурсу, а в оновленні слуху. І якщо Шевченко знову звучить – значить, досвід ще не вичерпано, значить, боротьба ще триває, а отже – і слово має жити далі.

1.3. Педагогічна цінність творчості Т.Г. Шевченка у вихованні молоді

В сучасному освітньому просторі постає дедалі виразніша потреба в глибокому перегляді ідентифікаційних моделей молоді через призму національної культурної пам'яті. У цьому контексті творчість Тараса Шевченка постає не як застиглий архів літературного спадку, а як жива, поліфонічна структура духовного спротиву, морального самовизначення та гуманістичної трансформації свідомості. Його поетична мова вкорінена в онтологічному досвіді народу – через трагедії, втрати, відчай, але й водночас через світло надії, жертвовної гідності та ідеї внутрішньої свободи. У цьому вимірі педагогічна цінність його творчості не обмежується лише ілюстративною функцією в шкільному каноні, а передбачає активну інтеграцію його текстів у процес формування морально-ціннісного самостановлення учня. Шевченкове слово, заглиблене в граничні екзистенційні стани – у біль кріпацтва, приниження, національного знеособлення – не є фатальним; воно відкриває простір вибору, в якому гідність є вищим за страх, а істина – сильнішою за кон'юнктурне мовчання. Це дозволяє транслювати етичну парадигму поета як взірець моральної вертикалі, де мірилом є не зовнішнє схвалення, а внутрішній код честі. Така парадигма стає у пригоді сучасному педагогічному процесу, що дедалі частіше намагається розвивати не лише інтелектуальну, а й етичну компетентність. Через глибоке осмислення поетичних образів учень входить у простір ціннісної дискусії, де сам Шевченко виступає не як монументальна фігура, а як співрозмовник, що випробовує здатність людини чинити опір приниженню, брехні, байдужості. Саме у діалозі з його текстами молодь отримує досвід моральної артикуляції, де поняття честі, правди, братерства набувають не декларативного, а діяльнісного наповнення [2, с. 6].

Шевченкова етика ґрунтується на складній структурі морального імперативу, що не допускає компромісу із совістю навіть у ситуації тотального зовнішнього примусу. Його герої – ідеальні не за формою поведінки, а за глибиною етичного вибору, в якому біль не є знаком поразки, а знаком людяності. Саме така емоційно-етична інтенсивність робить його тексти

потенційно потужним інструментом виховання моральної рефлексії в молодіжному середовищі. Школяр, стикаючись із Шевченковою лірикою, опиняється перед моральною дилемою – чи можна мовчати, знаючи правду; чи припустимо жити комфортно, коли довкола – несправедливість. Ці питання не риторичні: вони створюють простір відповідальності, в якому кожен має визначити власну позицію. Таким чином, педагогічна практика, що спирається на поетичну етику Шевченка, набуває не лише гуманітарного, а й психолого-педагогічного виміру – через розвиток емпатії, саморефлексії, відповідального вибору. Емоційне напруження його віршів стимулює не споглядальність, а динамічну етичну мобілізацію: учень не лише читає, а й вчиться чути біль іншого, бачити наслідки пасивності, розуміти глибину слова «справедливість». Це і є цінність гуманістичного мислення, закладеного у фундамент шевченківського тексту, що не змарнований патетикою, а насичений граничною щирістю й болісною автентичністю. У цьому розрізі педагогічний потенціал Шевченкової творчості виходить за межі шкільного курсу літератури й розгортається як стратегія цілісного формування морально-соціальної особистості.

Інтеграція спадщини Шевченка у виховні стратегії сучасної школи не повинна зводитися до календарного вшанування або формалізованого вивчення канонічних текстів. Йдеться про концептуальну переінтерпретацію його спадку як джерела не нормативного патріотизму, а критичного національного мислення. Шевченко не конструє образ ідеального українця, позбавленого внутрішніх суперечностей; навпаки, його поетика переповнена амбівалентністю, болісним самозапереченням, гнівом, відчаєм, що, власне, і наближає його до юного читача. У цьому спектрі внутрішньої боротьби – між зневірою й надією, гнівом і прощенням – і формується найглибший виховний імпульс. Текст не диктує, а викликає внутрішній резонанс, мобілізує особистісну ідентичність учня, активізуючи його здатність до морального самовизначення. Саме через такі тексти можливо конструювати моделі виховних занять, які не лише інформують, а трансформують: ставлять перед

учнем не завдання запам'ятати, а завдання осмислити. Творчість Шевченка в цьому аспекті – це не риторичний релікт, а динамічний інструмент пробудження свідомості, де національна ідентичність подається не як константа, а як вибір, відповідальність, діалог. У таких стратегіях шкільного виховання вчитель постає не як транслятор знань, а як модератор духовного пошуку, в якому Шевченко – не об'єкт поклоніння, а співучасник дискусії про свободу, гідність, пам'ять, біль і надію. Його поезія стає полігоном для розвитку емоційного інтелекту, де кожне слово може стати спалахом – тригером, який змінює кут зору на світ, на себе, на інших [16, с. 6].

Одна з найглибших ліній виховного потенціалу Шевченкової спадщини пов'язана із формуванням громадянської позиції через акцент на персональній відповідальності перед спільнотою. Його поезія не нав'язує жодного ідеологічного шаблону, натомість пропонує етичний зразок взаємодії із соціумом, у якому гідність не є прерогативою індивіда, а колективною категорією. Це дозволяє в освітньому процесі впроваджувати педагогіку співпричетності, де учень не лише засвоює знання про минуле, а вчиться співпереживати, ідентифікувати себе із моральними виборами історичних фігур. Таке залучення до досвіду минулих поколінь розширює горизонт відповідальності, створює умови для формування критичного ставлення до власної позиції як громадянина. У текстах Шевченка патріотизм не є декларативною нормою, а є наслідком болісного осмислення зневаги, гноблення, культурної девальвації. Цей досвід – не музейний, а дуже сучасний, бо апелює до універсальної емоційної структури несправедливості. У шкільному просторі це дає можливість побудувати навчальні ситуації, у яких моральна аргументація стає основою діалогу: чому ми протестуємо проти приниження, що означає бути частиною спільноти, як виявляється громадянська мужність у щоденній поведінці. Твори Шевченка у цьому аспекті дозволяють вийти за межі риторики і вкорінити патріотизм у щоденній етичній практиці – через відповідальність за слово, вчинок, мовчання. Відтак, його

поезія трансформується в педагогічний ресурс, що формує не лише культурну ідентичність, а й здатність до суспільної солідарності.

Шевченків текст функціонує як культурно-когнітивний код, здатний перепрограмувати усталені моделі мислення. Він не просто вводить учня в простір минулого, а вчить бачити в історії дзеркало сучасного досвіду. Через метафору, гіперболу, культурні алюзії Шевченко створює текстову реальність, яка стає територією інтерпретацій, порівнянь, екстраполяцій. Це відкриває можливості для кросдисциплінарної педагогіки, в якій література взаємодіє з історією, філософією, соціологією. У такій моделі навчання учень не ізольовано споживає інформацію, а вибудовує смислові зв'язки між різними сферами знання, між фактами та цінностями, між минулим і теперішнім. Творчість Шевченка стає не просто елементом дисциплінарного контенту, а об'єднувальним ядром гуманітарного мислення. Саме завдяки цьому педагогічна стратегія, що базується на його текстах, сприяє формуванню цілісної особистості, здатної до глибокого осмислення, співчуття, концептуалізації історичного досвіду. Його поезія, прочитана не як документ, а як живе звернення, може активувати рефлексивний механізм, який виводить учня за межі пасивного засвоєння й залучає до інтелектуального пошуку. У цьому полягає педагогічна унікальність Шевченкового тексту – він одночасно є і етичним кодом, і культурною мапою, і філософським маніфестом. Його інтерпретація потребує не механічного аналізу, а внутрішнього діалогу, в якому народжується автентичне розуміння, а отже – й особиста цінність [14, с. 12].

Така модель виховання, в основі якої лежить глибоке залучення до шевченкової етичної структури, може бути ефективною відповіддю на виклики сучасного світу, де моральна дезорієнтація, інфляція цінностей, естетизація насильства створюють ризики для формування цілісної, відповідальної особистості. Через Шевченкову мову учень може долучитися до досвіду, в якому людяність не є абстракцією, а результатом болісного, але творчого вибору. У цьому аспекті його поезія має не лише естетичну, а й терапевтичну функцію – як засіб внутрішньої рівноваги, як точка опори у світі, де поняття

гідності дедалі частіше втрачає конкретне наповнення. Шевченко говорить із тими, хто шукає відповідей, хто не погоджується з примиренням до неправди, хто готовий бачити людину в її уразливості та величі водночас. Така мова – мова сопричастя, співчуття, внутрішнього неспокою – є саме тим типом мовлення, якого бракує сучасному вихованню. Через діалог з його поезією учень не лише опановує нові смисли, а й навчається вловлювати нюанси морального ландшафту, в якому не існує простих рішень, але завжди є місце для правди. У цьому – педагогічна сила Шевченка: не нав'язувати, а пробуджувати. Не формувати готові відповіді, а стимулювати пошук.

Шевченкова поезія не підлягає редукції до етнографічного маркера чи шаблонної ідеологеми. Її педагогічна ефективність полягає в тому, що вона активізує критичну рефлексію, виводить учня на рівень моральної та історичної співвідповідальності. Кожен текст є викликом – не лише інтелектуальним, а насамперед етичним. Через складну емоційну тканину вірша учень потрапляє у стан смислового занурення, що є початком глибинного діалогу з історичною пам'яттю.

Поет не залишає простору для байдужості: його метафорика, образна насиченість, ритмічна експресія продукують ефект афективної присутності, в якій юна свідомість активізується як свідомість не лише читацька, а й громадянська. Таке сприйняття не може бути ізольованим, воно вимагає інтерсуб'єктивної взаємодії – обговорення, спільного тлумачення, рефлексивного переосмислення. У цьому педагогічному контексті твори Шевченка стають текстами зустрічі, де відбувається етичне конструювання суб'єкта через досвід іншого – зневаженого, приниженого, але не зламаного. Його ліричний герой є не винятком із соціальної норми, а її унаочненням у граничному стані. Це дозволяє школяру чи студенту побачити в Шевченковому образному світі не лише віддалену фігуру борця, а людину, що перебуває у стані болісного самопізнання, сумніву, духовної боротьби. У такий спосіб література перетворюється на лабораторію морального досвіду, а педагогіка – на простір міжособистісного зростання. Інтеграція цього досвіду у виховні

практики дозволяє подолати формалізм гуманітарної освіти, відкривши в ній потенціал етичної трансформації [9, с. 4].

У контексті міжгенераційної комунікації Шевченкова творчість виконує функцію культурного медіатора, здатного поєднати символічні коди минулого з актуальними формами молодіжного самовираження. Саме через це актуальне осмислення поетичної спадщини набуває стратегічного значення в освітніх практиках, орієнтованих на розвиток соціокультурної чутливості. Йдеться не лише про передавання культурного спадку, а про формування здатності молоді до співпричетності – як усвідомленого занурення у спільний культурний досвід. У цьому процесі надзвичайно важливою є зміна акцентів: Шевченко перестає бути об'єктом вивчення й перетворюється на інтерлокютора, із яким вступають у взаємодію.

Його слова стають не частиною риторичного канону, а засобом емпатійного осмислення реальності, у якій поняття гідності, самопожертви, надії розкриваються не як абстрактні ідеї, а як існування в межах конфлікту. Молодіжна свідомість, схильна до дихотомічного мислення, знаходить у Шевченковій поезії складну діалектику історичного досвіду, у якій межа між добром і злом не завжди однозначна, де справедливість не дається, а виборюється, а біль є не покаранням, а свідченням живого сумління. У таких координатах освітній процес перетворюється на подорож у глибину національного досвіду, де кожне слово поета стає знаком – маркером шляху до внутрішньої цілісності. Саме тут формується те, що умовно можна назвати етичною пам'яттю покоління – здатністю пам'ятати не лише факт, а й відчуття, не лише історію, а її афективну структуру. І Шевченко у цьому – не лише поет. Він – феномен культурного синтезу, в якому перетинаються мовна, естетична, історична, релігійна та психологічна координати [17, с. 11].

Осмислення педагогічної цінності творчості Шевченка у вихованні молоді неможливе без залучення до аналізу його художньої мови як інструмента афективного впливу. Поетичний дискурс тут функціонує не як сукупність стилістичних прийомів, а як система афективної комунікації, що

апелює до глибинної емоційної інфраструктури читацької свідомості. Через ритмічну побудову, інтонаційні зсуви, гіперболізовану образність, метафоричні коди Шевченко продукує текстову напругу, яка змушує читача – особливо юного – не просто сприймати, а переживати. Саме ця здатність до емоційного співпереживання створює умови для формування так званої афективної етичності – типу морального реагування, заснованого не лише на знанні, а на емпатійній залученості. Така форма етичності є надзвичайно актуальною в добу, коли раціоналізація гуманітарного знання часто призводить до відчуження від його первинного – людського – сенсу. Шевченко, навпаки, повертає літературі її первісну функцію – говорити до серця. І саме тому в педагогічному просторі він здатен виконувати функцію каталізатора внутрішньої трансформації. Учень, що переживає текст, одночасно вчиться рефлексувати, розрізняти моральні стани, формувати чутливість до несправедливості, більшість якої в сучасному суспільстві часто прихована під шаром нормативної риторики. Таким чином, шевченківська поезія, інтегрована в освітній процес, не лише розширює ерудицію, а й поглиблює здатність до моральної артикуляції. Це особливо цінно в юнацькому віці, коли психоемоційна структура особистості перебуває в стані формування, коли постає потреба в емоційному орієнтирі, у голосі, що говорить мовою досвіду, а не тільки знань.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ Т.Г. ШЕВЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛА УКРАЇНОЦЕНТРИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ

2.1. Образ України та народу у поезіях «І мертвим, і живим...», «Заповіт», «Чигрине, Чигрине...»

В поетичному всесвіті Тараса Шевченка образ України функціонує як центральний смислотвірний елемент, через який реалізується не лише емоційна, а й онтологічна конфігурація ліричного простору. У вірші «І мертвим, і живим...» Україна постає не як абстрактна географічна одиниця, а як культурна матриця, що вибудовується через мову, символи, рефлексії національного приниження та історичної амнезії. Ліричний суб'єкт тут веде пряму риторичну полеміку з умовною «освіченою» верствою суспільства, яка, на його думку, втратила здатність до органічного сприйняття народної істини. Апострофовані рядки, що мають форму імперативних звернень – «учітесь, читайте» – несуть не освітній, а морально-екзистенційний заряд: мова не про механічне засвоєння знань, а про необхідність повернення до джерел автентичного розуміння власної сутності. Сама лексика, зокрема слова «кайдани», «воля», «правда», акумулює в собі енергетику національного болю, утворюючи поля смислових напружень. Ліричний голос виступає не як індивідуальний мовник, а як транслятор колективної інтуїції, що реєструє розрив між соціальним і духовним, між книжним і справжнім [41, с. 16].

В цьому сенсі метрика – чотиристопний ямб із раптовими скороченнями в імперативних сегментах – служить не лише ритмічному оформленню, а й підкреслює ламкість інтонації, її емоційну синкопованість. Поет постає як той, хто виводить читача з інерції культурної міміки, натомість пропонуючи шлях до «свого» – не стільки етнічного, скільки етичного. Народ у цьому тексті постає як інваріант справжньої суб'єктності, на противагу до привілейованих, але духовно дезорієнтованих груп. Його тиша – це не мовчання, а потенціал дії, що має бути пробуджений.

Текст «Заповіт» реалізує образ України крізь архетипний ландшафт останнього прохання, перетворюючи комунікативний акт на ритуал ініціації в колективну долю. Ліричний «я», розташований на межі смерті, виводить себе за межі приватного існування, трансформуючи особисте прощання на інструкцію до дії. У композиційній будові вірша простежується сувора логіка наростання – від інтимного «поховайте» до мілітарного «вставайте», що апелює до народної мобілізації. Образ України закодовано в поетичних деталях – луг, Дніпро, кручі – як у репрезентації етнічного ландшафту, що стає фоном не лише життя, а й смерті. Риторичний апарат поезії побудований на анафоричних імперативах, у яких внутрішня дія переводиться в зовнішню, перетворюючи пам'ять на чин. Метрика вірша – чотиристопний хорей із гострими синтаксичними розривами – забезпечує ритмічний імпульс, що нагадує ходу або марш, тим самим підкреслюючи соціальну направленість тексту. Поховання тут не є кінцем, а переходом до колективного «ми», яке має завершити справу індивідуального «я». Така структура формує своєрідну трансцендентну спадковість, у якій народ виступає як гарант виконання передсмертної волі, а значить – як носій легітимного права на визволення. У цьому тексті Шевченко не просто апелює до народу, а делегує йому центральну місію – завершити дію, що почалась із болю та смерті, але має завершитися свободою та оновленням. Це створює цілісну модель національної солідарності, у якій смерть не роз'єднує, а цементує зв'язок поколінь [38, с. 4].

Поезія «Чигрине, Чигрине...» являє собою іншу модальність бачення України – не як мрії або заклику, а як історичної рани, закарбованої у конкретному топонімі. Саме місто Чигирин постає як матеріалізована точка пам'яті, матриця зруйнованої Гетьманщини, що зберігає в собі сліди не лише слави, а й втрати. Вірш побудовано на лінійному розгортанні елегійної нарації, у якій ліричний суб'єкт перемикається між ретроспективною медитацією й гнівною інвективою. Місто у вірші не є лише ландшафтним елементом, воно функціонує як інтертекст до козацького літописання, зокрема до творів Самійла Величка та Грабянки, в яких Чигирин фігурував як центр державного буття. У

Шевченка ж цей простір набуває нової функції – він стає символом історичного обману, втрати орієнтирів і зради еліти. Образ України тут набуває рис «попелища слави» – не лише в сенсі зруйнованості, а в сакралізації самої поразки як досвіду, що повинен бути осмислений. Риторичні фігури – запитання, які залишаються без відповіді, оксюморонні зчеплення на кшталт «слава – могила», – створюють атмосферу морального тягара, що його несе кожен, хто намагається розуміти минуле. Народ у цій поезії не є героєм або суб'єктом дії – він є жертвою, обкраденою і власними правителями, і зовнішніми колонізаторами. Це розгортає перспективу політичної пам'яті як обов'язку: згадати – означає повернути собі право на майбутнє. У цьому вірші Шевченко зображує не просто історичну втрату, а потребу в реінтерпретації національного нарративу через чесне зіткнення з руїною.

У всіх трьох текстах ліричний суб'єкт не фіксує себе в одній позиції – він коливається між пророком, громадянином, мучеником і свідком, водночас залишаючись каналом для трансляції ширшої культурної свідомості. Внутрішня структура образу України – не статична емблема, а динамічна, емоційно трансформована конструкція, що включає у себе палітру історичних, етичних, символічних пластів. У «І мертвим, і живим...» – це Україна, що потребує звільнення від псевдоосвічених нашарувань, у «Заповіті» – Україна, яку потрібно вибороти і зберегти, у «Чигрині...» – Україна як слід втрати, що не зник, а перетворився на етичну точку відліку. Ці три поетичні корпуси становлять собою своєрідну триєдність національного образу: онтологічне ядро, соціальна місія, історична пам'ять. Вони формують модель уявної Вітчизни, у якій не географія визначає суть, а зв'язок між поколіннями, етична вертикаль і здатність до дії. Через поетичну структуру Шевченко створює дискурсивне поле, в якому народ – не статист, а носій права на голос, на пам'ять, на майбутнє. І саме в цій триєдності проявляється глибока парадигма україноцентричного світогляду, який базується не на міфі, а на внутрішньому усвідомленні гідності й обов'язку.

Роль народу у згаданих творах розгортається як континуум між автентичністю й мовчазним протестом, між сплюндрованою спадщиною та потенціалом визволення. Ліричний суб'єкт не ідеалізує народ, але вбачає в ньому джерело тієї правди, яку не здатні дати ні університети, ні чужі філософії. Це чітко артикулюється у «І мертвим, і живим...», де інтелігенція звинувачується в тому, що втратила контакт із народом, перетворившись на носіїв чужої правди. У «Заповіті» народ стає виконавцем останньої волі, тобто набуває етичної повноти, достатньої для здійснення трансформації. У «Чигрині...» він є свідком зруйнованого минулого, тим, хто носить у собі травму, але й здатен з неї витворити нову силу. Отже, у структурі кожного з віршів закладено не лише поетичну функцію народу, а й політичну, історіософську та духовну. Це не романтична ідеалізація, а рефлексивне визнання його ролі як суб'єкта, здатного творити, пам'ятати, протестувати й діяти. Через таку модель суб'єктності Шевченко формує образ народу не як маси, а як багатоартикульованої, внутрішньо живої спільноти, яка має право на голос і на пам'ять. І саме цей голос, розлитий у міжряддях поезії, стає фундаментом для українського світогляду, у якому політичне й поетичне зливаються в єдину енергію національного самоздійснення [43, с. 57].

У ліричному космосі Тараса Шевченка образ України функціонує як візуально-семантична домінанта, що окреслюється не лише крізь топоси природи чи конкретні географічні маркери, а передусім через інтимну драматургію взаємодії з нацією, історією й особистою відповідальністю. У поезії «І мертвим, і живим...» цей образ постає через особливу форму прямого апелювання – голос поета, виведений у формі викривального послання, вступає в контакт не з аморфною масою, а з конкретним уявним адресатом, уособленням освіченої частини українського суспільства, що втратила етичні координати. Семантичне навантаження лексем «кайдани», «нечиста сила», «своє», «чужого навчайтесь» вибудовує конфліктну опозицію між істинним національним і паразитарним зовнішнім. Сам образ України розгортається як фігура інтимного простору – «своя хата», яка стає не лише побутовим

символом, а справжнім семіотичним осередком особистісної та колективної емансипації. Імперативи «учітесь», «своє знайте», «не дуріть» утворюють структуру мовної дії, спрямованої на радикальну трансформацію свідомості. Шевченко обирає форму парадоксального гуманізму: він не лестить народові, а водночас визнає в ньому носія автентичної істини – не через книжне знання, а через практичну етичну чутливість. У ритмічній організації домінує чотиристопний ямб, посилений короткими енергійними вставками, які надають тексту динаміки просвітницького маніфесту. Мовна агресивність, що переходить у сарказм, інкрустована інтертекстуальними алюзіями на європейське просвітництво, зокрема на фальшиву вченість без дієвої моралі. Це послання – не просто текст, а полемічна структура, в якій відбувається ревізія не лише ідеологічних позицій, а й ментального укладу. Україна в цьому випадку – не «земля предків», а філософема етичного кореня, який потребує оживлення через правду дії, а не зовнішню титулатуру [30, с. 2].

Поезія «Заповіт» постає у значно іншій аксіологічній модальності: тут образ України не інтерпретується через розчарування чи гнів, а радше через ритуал прощання, у якому приватне «я» ліричного героя постає як носій трансцендентного наказу. Структура тексту формально проста, однак у цій простоті криється кодований комплекс національного ритуалу. Початок вірша – «Як умру, то поховайте...» – функціонує як гранична комунікативна ситуація, в якій особисте набуває статусу колективної вказівки. Ліричний герой умирає не для того, щоб зникнути, а щоб перетворитися на символічну матрицю майбутньої дії. Топоси ландшафту – луг, Дніпро, кручі – вибудовують образ України як сакрального простору, у якому смерть не означає кінець, а початок нової активної фази народної історії. Імперативи «вставайте», «кайдани порвіте», «ворожу кров'ю волю окропіте» набувають формули колективного прозріння, а сама структура вірша робить його енергетично зарядженим, ніби маршем або гімном. Смерть героя набуває функції об'єднувального акту, що трансформує індивідуальний біль на національну дію. Таким чином, «я» у вірші не розчиняється в абстракції, а переломлюється у «ми», де воля стає спільною

відповідальністю. Україна тут не описується прямо – вона виникає в тіні волі до визволення, як щось вартісне настільки, що заради нього можна не тільки жити, а й померти. І ця сакралізація боротьби є тим механізмом, який актуалізує уявлення про народ як про спільноту, здатну прийняти заповіт не як риторику, а як дію.

Поезія «Чигрине, Чигрине...» репрезентує образ України через фігуру простору, закарбованого пам'яттю й втратою. Топонім Чигирин, колишня столиця гетьманської України, тут не просто місце дії це архітектоніка історичної пам'яті, інкорпорована у тіло поетичного тексту. У противагу активній формі звернення у «Заповіті» та «І мертвим, і живим...», тут ліричний голос розгортається у формі елегійного монологу, пронизаного меланхолією й розчаруванням. Риторика вірша побудована на внутрішньому контрасті між славним минулим та моральною й політичною деградацією сучасного. У мовній тканині тексту поєднуються інвективні структури – «неначе з псами» – з поетичними інтертекстами, що апелюють до козацького літописання, де Чигирин фігурував як символ державності й автономності [24, с. 17].

Але у Шевченка цей образ набуває нового, посттравматичного відтінку: Чигирин постає як метафора зруйнованої національної суб'єктності. Народ, згаданий у вірші, фігурує не як герой чи борець, а як жертва подвійного насилля – з боку чужої влади та власної еліти, яка зрадила спільні ідеали. Такий дуетний мотив зради й безпам'ятства формує наратив, у якому руїна стає політичним уроком, а пам'ять етичним запобіжником для майбутніх поколінь. Україна в цій поезії це не батьківщина в традиційному сенсі, а територія втраченої гідності, яку можна повернути лише через чесне визнання помилок. Така топографія поразки водночас виконує і функцію політичної мобілізації: не як заклик до дії, а як запрошення до пам'яті, що має трансформувати свідомість.

Концепція Шевченкового національного висловлювання тримається не лише на тематичному рівні зображення України та народу, а й на рівні глибоко вмонтованої інтонаційної органіки, яка трансформує слово в подію. У межах

цього поетичного простору кожна згадка про землю, спільноту, пам'ять, втрату або гнів набуває рис не репрезентації, а прямої участі. У цьому зв'язку ключовим виявляється те, як Шевченко уникає декоративної патетики. У «Заповіті» не спостерігаємо жодної стилістичної надмірності чи фольклорної стилізації, яку можна було б очікувати у творі з таким навантаженням. Замість цього виникає сувора лаконічність, наближена до формули, де слова несуть лише головне. В емоційному ритмі тексту читається переконаність: дія не буде символічною, вона повинна бути реальна, фізична, кровоточива.

Топос крові, як у рядку «ворожу, лукаву кров'ю волю окропіте», не є гіперболою. Це закріплення зв'язку між історичним актом і тілом. Через кров як матерію дієвості Шевченко вмонтовує історію в людську плоть, а не лише в текст. Подібна конкретика не залишає місця для міфологізації: народ зображено не як ідеальну спільноту, а як носія прямої дії, здатного реалізувати наказ. Водночас структура вірша побудована так, що ліричне я постійно переходить у ми, але це не злиття, а передача: суб'єкт розчиняється не в абстрактному колективі, а в практичному намірі. Це своєрідна естафета відповідальності, де поет не просить співчуття, а вимагає участі. У цьому жесті міститься глибинна модель націєтворення як процесу не символічного, а дієвого. Україна у вірші не артикулюється напряду, бо вона присутня у кожному наказі, у кожному глаголі, спрямованому в майбутнє. Вона не названа, але її образ формують дії, які необхідно здійснити, щоб вона була. Так формується семантика Вітчизни як проекту, що існує лише в русі, в розгортанні зусиль і в постійному поверненні до морального імперативу [34, с. 3].

Якщо у «Заповіті» Україна з'являється через риторичну дію, у «Чигрине, Чигрине...» вона виникає як травматичне нагадування про зниклу політичну цілісність, але з унікальним акцентом на топографічному переживанні. Топонім Чигирин працює не як маркер конкретного місця, а як просторово закодоване переживання втрати, втілене в ліричному досвіді. Це не просто місто - це скам'яніла тінь політичної ідентичності, яка не була відстояна. Поет виводить Чигирин на рівень інтимної географії, де кожна згадка перетворюється на лезо

пам'яті. У структурі вірша проговорюється історична ганьба, а не слава. На відміну від пафосу героїки, тут присутня гіркота, що проростає з неможливості простого повернення. Інвективи спрямовані не стільки на зовнішнього ворога, скільки на власну зражену ідентичність. Ліричний суб'єкт не споглядає минуле з ностальгією, а переживає його як тягар, який змушує думати і не дає мовчати. Україна тут не ідеалізована, вона занурена в сумнів, у біль, у розпорошення. Саме через це образ народу у вірші набуває складної структури: він не активний борець, а мовчазний носій внутрішньої тривоги, пам'яті, що не забулась, але й не перетворилась на дію. Така ситуація створює етичне напруження: народ має пам'ять, але не має відповіді. Він є свідком, який не прокинувся. Поет не дає прямого заклику, як у попередніх творах, але змушує читача відчувати сором, спустошення, відповідальність за те, що лишилося тільки в руїні. Ця мовчазна Україна, перенасичена тінями й попелом, сильніша за будь-який ідеал, бо саме вона виводить ліричного героя з позиції речника до позиції слухача минулого. І ця слухаюча тиша - найточніше уособлення тієї моделі національного буття, яку Шевченко конструює не як мрію, а як тяжкий, але необхідний досвід зрілості.

2.2. Ідеї боротьби, свободи й національного ствердження у творах «Кавказ», «Гайдамаки», «Розрита могила»

У структурі поетичного мислення Тараса Шевченка твори «Кавказ», «Гайдамаки» та «Розрита могила» не просто функціонують як історичні або публіцистичні висловлювання, а становлять сукупний міфопоетичний наратив спротиву, що формується на перетині особистої травми, етнокультурного досвіду і символічної реконструкції історичної дійсності. Шевченко не зображує минуле як застиглу картину, а розгортає його як емоційно і морально насичене поле, в якому нація не лише репрезентує себе, а й самостворюється через акт пам'ятання, осмислення й переозначення. «Кавказ» відкриває цей триптих як експліцитно-публіцистичний твір, де імперське насилля зображено не тільки через прямі образи фізичного гноблення, а через глибоку сатиричну

реконструкцію колоніальної риторики. Тут виникає концепт «інверсії цивілізації», коли кожна згадка про «божественне начало» чи «місію добра» супроводжується кривавим наслідком. Образ Прометея функціонує як наднаціональний архетип нескореної сутності, яка відмовляється бути прирученою. Його страждання, позбавлене перспективи звільнення, парадоксально надає сенсу його існуванню, і саме це співвідноситься з образом кавказьких народів, що не погоджуються на асиміляцію. У межах поезики твору ключову роль відіграє ритмічна фрагментація, де карбонатно-шарова побудова дозволяє накладати пласти елегійного жалю на пласти викривального пафосу. Повторні конструкції типу «борітеся – поборете» перетворюються на своєрідну семантичну мантру, що функціонує як код ідентичності: вона не лише окреслює опозицію «ми – вони», а й визначає моральну позицію. Алегоричний образ орла, що ширяє над Кавказом, закодовано як інструмент панування, але не всемогутній, а відносний: орел бачить, але не розуміє, він діє, але не відчуває. Через цю дихотомію між спостереженням і співпереживанням Шевченко демонструє сутність колоніалізму – механістичну, позбавлену емпатії систему, яка бачить у людях лише об'єкти впливу. Завдяки біблійним алюзіям і релігійній образності поет не лише переосмислює канон, а й демонструє розрив між декларативною етикою колонізаторів і реальним змістом їхніх дій. Усе це надає тексту внутрішнього напруження, де кожна строфа діє як вибух етичного резонансу [47, с. 2].

На тлі «Кавказу» поема «Гайдамаки» постає вже не як викривальна публіцистика, а як епопея національного вибуху, де історична конкретика трансформується в міфологізовану форму колективного досвіду. Шевченко подає повстання не як однозначну подію, а як процес перетворення окремих селянських мас у суб'єкт історії. Цей перехід супроводжується багатоголовою структурою твору – від інтертекстуальних пісень до ліричних фрагментів, що дозволяє зібрати голоси багатьох у єдине звучання. У центрі поеми опиняється Ярема, якого не можна трактувати одновимірно: він і жертва, і месник, і людина, і архетип. Через нього Шевченко структурує моральний простір твору,

в якому любов, помста, втеча і відданість переплітаються. Гонта й Залізник не є глорифікованими героями – у їхній образ вплетено трагізм обставин, жорстокість вибору, внутрішню поламаність. Шевченко не уникає демонстрації насильства – він акцентує на ньому, але не як на засобі вирішення, а як на наслідку безправ'я, зтяжного приниження і накопиченого болю. Він прямо говорить: «Гайдамаки – не розбійники», формулюючи межу між спалахом гніву і моральною девіацією. У поетиці твору використовуються баладні елементи – інтонаційна хвиля, пульсація ритму, контрасти світла й темряви. Окрема увага зосереджена на сценах катарсису – моменти, коли герой переходить точку неповернення, стає іншим. Так, сцена вбивства дітей у Гонти не має аналогів у тодішній літературі – вона конденсує в собі екзистенційну складність повстання, яке вимагає не лише відваги, а й руйнує людину, забираючи її межу між добром і злом. Через цю сцену Шевченко виводить повстання за межі історичної події – воно стає трагедією вибору, що позначає травму на покоління вперед.

«Розрита могила» завершує цей умовний триптих у площині культурної пам'яті, де боротьба відбувається не через фізичну дію, а через спробу зберегти сакральну цілісність минулого. У цьому творі естетика пам'яті виведена на передній план як активний інструмент політичного відновлення. Могила, яку розривають, – це не лише символ зневаги до предків, а конкретний акт осквернення, через який Шевченко демонструє суть колоніального дискурсу: позбавити народ права на минуле. Цей текст несе в собі функцію ритуалу – голос ліричного героя не стільки оплакує, скільки звертається до совісті. У плачі, що проходить крізь строфи, немає сентиментальності – це обвинувальний акт, де імперська археологія постає як механізм профанації. Через звернення до Богдана Хмельницького постає ширше питання відповідальності: чи було возз'єднання з Москвою помилкою, чи зрадою, чи результатом обману. Шевченко, не даючи прямої відповіді, дозволяє читачеві самостійно пройти шлях від розгубленості до критичного усвідомлення. Важливим елементом стає метафорика тіла – душу вирвано, волю викопано,

слава розчавлена. Це трансформація простору нарації у простір тілесного досвіду, в якому нація постає як жива істота, що страждає, але здатна до відновлення. Поетика твору заснована на повторі, плачі, апострофах, але водночас вона спрямована не назад, а вперед – як заклик до дії через пам'ять. Шевченко не дає відповіді, але формує настрій, в якому ідея збереження могили стає інструкцією до відновлення. У цьому творі боротьба набуває форму пасивного, але не менш ефективного опору – спротиву забуттю, знеособленню, розчиненню в імперському просторі [33, с. 5].

У всіх трьох текстах послідовно простежується ідея національного ствердження як процесу, що відбувається на межі духовного зусилля, тілесного болю і символічної дії. Вони не описують героїзм як патетичне піднесення, а як внутрішню потребу зберегти себе, своє ім'я, свою землю. Шевченківська міфологія опору не замикається на конкретних історичних подіях – вона універсалізована до рівня етичного імперативу, де кожен народ, що пережив приниження, має право не лише на гнів, а й на пам'ять, не лише на жертву, а й на відновлення. Таке прочитання творів дозволяє говорити про них як про джерело україноцентричного світогляду, що поєднує минуле з майбутнім у просторі дії. Від Прометея до могили – шлях тривалий, але цілісний. Це шлях, де боротьба – не просто конфлікт, а спосіб існування гідності.

В творах Тараса Шевченка «Кавказ», «Гайдамаки» та «Розрита могила» закладено складну архітектоніку політичної емпатії, де художнє слово не лише транслює емоційно забарвлений зміст, а функціонує як автономний етичний механізм, що викриває структури влади, насильства і колоніального дискурсу. Поет використовує персоніфіковану інтонацію і ліричну щільність, аби створити простір не тільки співчуття, а й морального засудження. Саме в такому прочитанні виникає феномен естетизованого опору, в якому художній текст перетворюється на акт публічного свідчення і водночас інструмент терапії для національної свідомості. У «Кавказі» ця функція реалізується через наративну поліфонію, де голос загиблого друга перетинається з апеляцією до самого Бога, а інвектива до царського апарату подається в формі

псевдобіблійного плачу. Така структурна модель дозволяє поетові вийти за межі жанру елегії і створити складну систему відлунь, у якій моральна чутливість стає способом викриття. Шевченко не моралізує в дидактичному сенсі – його пафос має джерело в особистій травматизації, екзистенційному досвіді приналежності до пригнобленого етносу, який, на відміну від імперії, не володіє засобами примусу, але має етичну перевагу – здатність до співчуття. Через біблійні алюзії поет вводить колонізаторів у сферу сакрального суду, де риторика «слави» чи «величі» викривається як симулякр, що прикриває масові знищення, асиміляцію та лінгвоцид. Сакралізація гнобителя тут викликає протидію у вигляді десакралізації – через сатиричні образи, алюзії на фарисейство і гріховність, він позбавляє імперську владу легітимності, перетворюючи її на об'єкт поетичної деконструкції. Так формується специфічний шевченківський наратив, у якому зневага до колоніального апарату подається через категорії жалю до жертв і гніву до злочинців, де слово має значення не лише зображальне, а метафізичне – воно здійснює акт очищення, формує систему координат, в якій честь, справедливість і пам'ять стають незнищеними навіть під тиском насильства. Завдяки цьому текст «Кавказу» виконує не лише естетичну чи публіцистичну функцію, а перетворюється на морально-філософський документ, здатний акумулювати біль і трансформувати його в силу – не мілітаризовану, а духовну, не руйнівну, а консолідуючу. Це сила, яка не вимагає вогню, бо її матеріал – правда [45, с. 149].

Поема «Гайдамаки» функціонує в зовсім іншій тональності, але вона продовжує той самий проект політичного етичного конструювання, в якому художнє слово стає засобом виведення внутрішнього страждання на рівень колективної дії. Тут поет працює не з плачем, а з епічною нарацією, розгорнутою в часі та просторі, де зображення масового повстання надає змогу сформулювати ідею політичної суб'єктності для народу, який довго залишався лише об'єктом історичних маніпуляцій. Шевченко конструює не традиційну хроніку, а множинний наратив, у якому голос народу роздроблюється на різні

пласти – пісенні, баладні, інтимно-ліричні, що дозволяє структурувати образ повстання як не лише військову, а культурно-психологічну подію. Особливе значення має те, що насильство тут не глорифіковане, воно не подається як вища форма справедливості, а радше як трагедія, до якої призводить надмірний тиск безправ'я, приниження та етнічного виключення. Шевченко не заперечує жаху, який несуть дії повстанців, але він вписує їх у моральну парадигму, в якій кожен акт насильства – не вибір, а наслідок тривалої фрустрації. Епізод Гонти, який змушений вбити власних дітей, подано як символічний катарсис – межу, за якою розпадається людське і починається історичне. Тут поет реалізує складну поетику розриву – розриву між людиною і героєм, між життям і функцією, між батьком і месником. Саме в цій точці активується механізм політичної емпатії: читач не може не відчувати жаху, але водночас він змушений зрозуміти, що героїзм – це не романтичний акт, а гранична форма існування під тиском історичних катастроф. Завдяки цьому «Гайдамаки» стають не просто літописом повстання, а алегорією національного пробудження, в якому кожен вибух гніву супроводжується втратою частини себе, але без цієї втрати неможливе жодне оновлення. Поет не зводить усе до дуалізму «герой – зрадник» або «правий – винний» – у цій поемі переважає багатотональність, де поезія функціонує як поле моральної рефлексії.

«Розрита могила» вписується в цю тріаду як текст інтеріоризованого опору – тут вже не йдеться про пряму дію чи відкрите викриття, натомість акцент зроблено на емпатійному зв'язку поколінь, на руйнуванні сакрального поля національної пам'яті. Розриття могили – це акт вторгнення, що має ритуальний характер і подається не як фізична дія, а як культурна агресія, спрямована на розрив тяглості ідентичності. Шевченко не просто демонструє це як факт – він формує емоційно-поетичну структуру, в якій кожен рядок насичений символікою втрати. Плач, який пронизує текст, не має адресата у традиційному сенсі – він спрямований до самої пам'яті, до тіла нації, яке перебуває в стані історичної дезорієнтації. Через метафору могили, яку сплюндрували, поет виводить на поверхню ідею історичного згвалтування – це

не просто втрата фізичних решток, а викорінення смислу. Імперська археологія тут постає не як наука, а як форма культурного мародерства, що маскується під інтерес до минулого, але насправді діє як механізм об'єктивізації і підкорення. Шевченко вдається до образів, що функціонують на межі релігійної ідентичності і політичного сигналу: «душу-волю виривали» – це не образне перебільшення, а точне позначення того, як колоніальна влада діє на рівні свідомості. У поетиці цього твору не домінують жорсткі ритми чи агресивна лексика – натомість переважає внутрішній ритм приглушеного голосу, що переходить у шепіт. Але саме цей шепіт стає страшнішим за крик, бо він вимагає від читача активної участі – не співпереживання, а дії. У цьому полягає суть політичної емпатії, яку моделює Шевченко – не просто відчувати біль іншого, а ставати носієм його голосу [29, с. 24].

В розгортанні національного мислення Шевченко не зупиняється на конфлікті як такому, а заглиблюється у механізми духовного оновлення, через які нація може віднайти цілісність попри зовнішній тиск і внутрішні втрати. Важливою тут є стратегія трансформації поетичного голосу: у «Кавказі» він спершу звучить із позиції обурення і втрати, але поступово переростає у моральну максиму, яка здатна структурувати спільнотну свідомість. Цей перехід помітний у зміні риторики: від інвективної сатири до програмних формул, де домінує не засудження, а формування. Концепт «Бог з вами, за вас правда» – не лише художня алюзія, а момент колективного ідентифікаційного закріплення. Так само і в «Гайдамаках» – попри те, що текст пройнятий трагізмом і демонструє безліч актів фізичного й етичного зруйнування, він не залишається в площині відчаю. Шевченко поєднує жорстоку хроніку з ліричними епізодами, зокрема у лінії Яреми й Оксани, де виникає паралельний сюжет любові – гранично вразливої, але живої, як доказ того, що навіть у розпал насильства людське не вмирає повністю.

Це накладання паралельних ритмів – повстання й любові, кари і прощення – створює ефект психологічного тремору, в якому читач втрачає однозначність оцінки й опиняється в стані глибокого співпереживання. У цьому

полягає головна якість Шевченкової поетичної емпатії: він не програмує читача, не нав'язує готових рішень, а ставить перед ним ситуації, в яких вибір завжди є втратою. І саме в цьому – етична перевага пригнобленого: бути змушеним відчувати, тоді як гнобитель залишається в площині цинічної байдужості. У «Розритій могилі» цей вектор продовжується у ще складнішій формі – тут уже йдеться не про фізичну дію, не про жорстоку пам'ять, а про інтерпретацію тиші. Бо розрита могила мовчить, а поет говорить за неї. У цьому розриві між об'єктом і голосом виникає феномен поетичної субституції, коли слово перебирає на себе функцію тіла. І цей текст стає актом повернення голосу мертвим, зруйнованим, забутим. Пам'ять тут – не абстрактна категорія, а тіло, яке розтерзали, але яке має бути зібране заново – через слово, через образ, через жест. У цьому процесі Шевченко виступає не просто автором, а ініціатором обряду національного воскресіння.

2.3. Символіка, історичні алузії та сакральні мотиви як маркери україноцентричного мислення

У поетичній системі Шевченка символіка функціонує не як орнаментальна прикраса тексту, а як автономна структура значень, здатна формувати цілісну ментальну топографію. Ключові образи на кшталт могили, хреста, кобзи чи діброви не є просто відтворенням етнографічного ландшафту – вони виступають своєрідними маркерами простору, в якому формуються засади україноцентричного мислення. У цьому сенсі могила в поезії Шевченка постає як багаторівневий знак, який одночасно вказує на смерть, пам'ять, історію, тяглість і профанацію. Вона не є просто місцем поховання – це осередок сакрального досвіду, де зберігається не лише тіло, а національна душа. У «Розритій могилі» саме цей образ набуває особливої напруги: розкопана могила стає символом порушення святості, вторгнення імперського інструменту у глибини національної самосвідомості. Тут могила трансформується у точку зіткнення між історичною пам'яттю й колоніальним

забуттям. Подібна динаміка простежується і в інших творах, де могила – знак не минулого, а запитання до майбутнього [37, с. 38].

Той, хто не здатен вшанувати прах предків, позбавлений права на оновлення. У цьому Шевченко виявляє не лише естетичну, а й глибоко культурно-антропологічну інтуїцію: сакральний простір є умовою моральної суб'єктності. Хрест у шевченківському дискурсі не зводиться до релігійного символу як такого. Він постає як точка перехрестя – між життям і смертю, між стражданням і визволенням. Його часто вжито у поєднанні з образами муки, зради, розп'яття не заради спасіння, а як акцент на надриві й терпінні нації. Такий підхід формує оригінальний тип християнської символіки – не тріумфальної, а пасіонарно-страдницької, яка дає змогу усвідомити свою долю не як вирок, а як виклик. Кобза ж – не лише інструмент, а носій наративу, матеріальний вияв голосу нації. Через неї Шевченко реконструює лінію спадкоємності – кобзар не вигадує пісню, він її передає. У цьому – суть художнього тексту як акту переказу, де поет стає медіатором між минулим і теперішнім. Саме завдяки кобзі минуле не застигло, а живе, звучить, актуалізується у моменті виголошення.

Особливого значення набуває постійна присутність історичних алюзій, які функціонують у шевченківському тексті не як довідкові дані, а як динамічні елементи ідентичнісного наративу. Важливо, що поет не обмежується згадкою історичних постатей чи подій – він реконструює атмосферу, травму, емоційну напругу тих періодів, що стали точками кристалізації національного досвіду. Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, козацькі могили, руїни Січі – це не просто пам'ятки минулого, а активні складники культурної пам'яті, які Шевченко актуалізує як елементи морального вибору. У поемі «Іржавець», у віршах «Чигрине, Чигрине» та інших він не відтворює славу механічно – він піддає її сумніву, критикує, переписує. Особливо це видно у ставленні до фігури Хмельницького – замість ідеалізації поет ставить питання: що було втрачено, якою була ціна вибору, чи був вибір узагалі. Через такі алюзії постає простір сумніву, який не руйнує ідентичність, а робить її живою, гнучкою, відкритою

до переосмислення. Відтак, історичні відсилання функціонують як структура, в якій минуле не замкнене в собі, а вступає в діалог із теперішнім. Цей діалог – ключ до розуміння концепту національної тягlosti, що не є хронологічною, а емоційно-культурною. Шевченко конструює інтертекстуальний ландшафт, де алюзія – не тінь, а тло, яке змінює сприйняття актуального моменту, роблячи його частиною ширшого наративу [46, с. 5].

Не менш показовою є специфіка використання сакральних мотивів, які в шевченківській поезії завжди пов'язані з моральною напругою. У його релігійності немає шаблонного канонізму – натомість відчувається глибока потреба в справжньому, очищеному сакральному жесті. Христос у його творах постає як образ протесту, як жертва, з якою Шевченко ідентифікує народ. У «Кавказі» цей мотив прочитується особливо гостро – там Євангеліє згадується не як спасенний текст, а як уярмлений, спотворений інструмент колонізаторської пропаганди. Імперія постає не тільки як військова, а й як духовна загроза – вона підмінює сенси, використовує релігію для виправдання насильства. Тому сакральне в Шевченка завжди означає внутрішнє – це не храми, не ритуали, а правда, гідність, пам'ять. Через це поетична мова набуває функцій літургії, у якій слово стає актом очищення.

Пісня, молитва, плач, заклик – це не жанрові моделі, а емоційні канали, через які нація шукає шлях до себе. У цьому сакральному полі перебувають також і жіночі образи, особливо Матір-Божа, яка наближується до образу України. Вони зливаються в один – жінка як джерело життя, яка страждає, бо втратила дітей, бо її землю пюндрують, бо пам'ять її стерта. Таким чином, сакральне функціонує в шевченковому тексті не як піднесене, а як пронизане болем і правдою. Це особлива форма духовної чутливості, яка не допускає байдужості, не толерує брехні.

Шевченкова поезія творить особливий тип культурної географії, де простори не є географічними, а смисловими. Чигирин, Умань, Січ, Дніпро, могили, шляхи – усе це місця, де концентрується енергія національного досвіду. Ці топоси не лише впізнавані, вони наповнені емоційною пам'яттю.

Шевченко не дає їм функціонувати як декораціям – кожен топос у нього активний. Чигирин – це не лише місто, а серцевина зламаної надії. Дніпро – не просто річка, а кровносна система нації. Навіть степ – це не пустеля, а поле, засіяне болем і надією. Таким чином, простір у поезії перестає бути тлом і стає героєм. Усе це сприяє формуванню україноцентричного бачення, в якому рідна земля – не просто місце проживання, а точка відліку для сенсів. Відчуття приналежності до цієї землі не виходить з декларації, а народжується з тексту – з його ритму, образності, логіки побудови. Через те Шевченкова поезія не потребує маніфесту – вона сама є ним, тільки написаним мовою метафор і тиші [32, с. 6].

Традиція, яка проростає через шевченкове слово, завжди трансформована пережитим болем і духовним досвідом народу, що постійно змушений боротися за своє право бути. Тому повторювані образи-маркери – могила, хрест, кобза – не статичні символи, а динамічні осередки сенсотворення. У їхній основі – глибоко вкорінена парадигма відтворення національної ідентичності через страждання, пам'ять і спів. Кобзарська традиція, яку Шевченко підхоплює не як етнографічний матеріал, а як культурну функцію, стає механізмом перенесення досвіду з покоління в покоління. Кобзар – не носій минулого, а голос, який перетворює минуле на актуальне. У творах поета образ кобзи пов'язаний із живою пам'яттю, що звучить, оновлюється, входить у простір сьогодення як інтонація духовного опору. Цей зв'язок особливо виразний у контексті співставлення з біблійними алюзіями, де слово втрачає сакральність через колоніальне використання, а кобза, навпаки, зберігає її через безперервність страждання. Таким чином, Шевченко формує нову герменевтику пам'яті, в якій не канонічний текст, а пісня стає джерелом істини. І в цьому – прихована формула автономії: тільки той, хто співає свої пісні, здатен сам тлумачити свою історію. Хрест у поезії Шевченка – завжди знак навантажений. Він не просто означає віру чи жертву – це також слід, шрам, метафора безвиході, у якій водночас криється можливість очищення. У багатьох текстах хрест присутній у

сценах розп'яття – не буквального, а духовного. Україна як мати, що втратила дітей. Народ, прибитий до хреста забуття, пригнічення, несправедливості.

Але цей хрест не є фіналом – він завжди залишається відкритим як форма очікування воскресіння. І в цьому – головна риса шевченківського мислення: віра не в чудо, а в тяглість, у здатність пам'ятати, виносити, співати попри все. У такому контексті навіть могила не завершує шлях, а лише позначає його поворот. Бо могила в Шевченка – це не місце кінця, а точка перетворення болю на слово, мовчання на пам'ять. І це перетворення – сутність культурного коду, який його поезія відтворює не як фольклор, а як глибоку внутрішню дисципліну переживання [39, с. 3].

Особливого значення в межах україноцентричного наративу набувають алюзії до минувшини, які в Шевченковій поетиці мають характер не пасивної згадки, а активного перегляду історичних міфів. Історія для нього – не пантеон героїв, а простір болісного самопізнання. Це видно в постійній проблематизації постатей, що були канонізовані офіційною історіографією. Богдан Хмельницький у поемі «Розрита могила» постав не як визволитель, а як «нерозумний син», що призвів матір до плачу. І цей плач – не лише емоційна реакція, а оцінка, винесена не з точки зору переможця, а з точки зору пам'яті. Таке перевідчитування історії формує нову оптику – не патріархальну й лінійну, а емоційно багатогранну, де кожен історичний вибір має свою тінь. Шевченко зосереджується не на подіях, а на наслідках.

Для нього важливо не те, що зроблено, а те, що втрачається – і ця втрата не компенсується перемогами, бо вона залишається в колективному несвідомому як травма. Саме тому історичні алюзії мають не риторичну, а терапевтичну функцію: поет відкриває рану не для естетизації, а для того, щоб показати – ми досі не загоїли її. У цьому – суть культурної рефлексії: не уникати болісного, а входити в нього, тримати його в собі. Через таке бачення минулого Шевченко формує ідентичність, яка не прагне героїзму, а шукає правди, не бажає слави, а прагне цілості. Так алюзії перестають бути ілюстраціями – вони стають запитаннями. Кожен читач має не просто впізнати

постать, а подумати, чим вона є сьогодні. Мазепа – зрадник чи візіонер? Січ – святиня чи ілюзія? Таке зіткнення з амбівалентністю і є практикою дорослого національного мислення, де жодне минуле не є недоторканим, але кожне – важливе. І саме в цьому – сила художнього тексту: він дає простір для переживання, а не для поклоніння. Шевченко, створюючи алюзії, не веде за собою – він ставить перед дзеркалом. І в цьому дзеркалі ми бачимо не лише героїв, а й себе.

В структурі шевченкового світосприйняття сакральне не існує поза землею, пам'яттю й боротьбою. Його поетичне бачення не уникає релігійної образності, але розгортає її не в межах догматичного канону, а через метафізику простору, крові та страждання. Україна в його поезії постає не просто як територія, а як істота, наділена душею, історією, голосом і тілом, якому завдано ран. Такий підхід перетворює пейзажі, топоси і навіть буденні речі на елементи великої літургії, де йде не прославлення, а очищення. Сакралізація землі у Шевченка реалізується не через абстрактне звеличення, а через тілесну участь у її болю. Степ, могила, шлях, хатина – усе стає простором етичного випробування. Це не споглядальні об'єкти, а суб'єкти, що страждають разом із людиною, здатні свідчити, говорити, судити. Земля у творах Шевченка є полем, на якому проростає не лише хліб, а й кров. І саме тому вона набуває релігійного статусу – не лише як Матір, а як носій пам'яті. У цьому контексті особливо промовистими є образи козацьких могил, які поет неодноразово повертає в центр нарративу. Це не просто знак минулого – це реперна точка між видимим і невидимим, між живими і мертвими, між історією й міфом. Коли могили розрито – це акт глуму над священним [35, с. 20].

І тут у дію вступає пам'ять, яка у Шевченка ніколи не нейтральна. Вона завжди пронизана болем, але саме через це вона має силу. Забуте в його системі мислення є втраченим не тільки для особи, а для всієї нації. Пам'ятати – означає визнавати, берегти, розрізняти. Тому поетичне слово набуває функції духовного ритуалу, в якому йде не лише іменування, а оновлення зв'язку між предками і нащадками. Цей зв'язок не ґрунтується на біології – лише на

емоційній готовності визнати себе продовженням. Так нація постає як етична одиниця, сформована не державою, а досвідом страждання й пам'яті, які не підлягають політичному коригуванню. Тому в Шевченка навіть боротьба не зводиться до збройного конфлікту. Це духовна категорія – протистояння забуттю, брехні, байдужості. Той, хто пам'ятає, вже чинить опір. І в цій боротьбі сакральне має не релігійну форму, а моральну інтенсивність – як енергія, здатна не дати зникнути тому, що не має іншого захисту, крім слова.

Релігійно-культурна семантика у Шевченковому поетичному всесвіті не відокремлює віру від національного буття, навпаки – вона втілюється в конкретних образах, вчинках, спогадах, які формують структуру колективного емоційного досвіду. У центрі цієї семантики – не канонічний Бог, а Бог, який присутній у щоденному стражданні, у вдовиних сльозах, у стражданнях матері, у глумі над мертвими. Його поезія не релігійна в літургійному сенсі – вона сакральна за суттю, бо через неї проходить потужний струм морального осмислення. Коли він звертається до Бога у «Кавказі» чи «Розритій могилі», це не молитва в традиційному сенсі, а акт обвинувачення – або вимога правди. Бог у Шевченка – не гарант справедливості, а адресат болю. Це переозначає саму функцію релігійного образу – з вершини він знижений до рівня слухача. Така зниженість – не профанація, а радикальна близькість. Вона дозволяє сакральному бути в розмові, у присутності. І саме завдяки цій близькості постає справжній екзистенційний настрій – коли людина не боїться Бога, а чекає на відповідь, навіть якщо її не буде.

Так сакралізація у Шевченка – це не про храм, а про поле, не про ікону, а про подих, не про обряд, а про голос. І ця перетвореність формує особливу тканину україноцентричного мислення, в якому божественне не зовні, а всередині – у погляді, у слові, у зусиллі зберегти людяність під тиском деградації. Поняття боротьби у цьому контексті набуває значення інтимної героїки – це не масова мобілізація, а особиста здатність не втратити себе. Тому навіть мовчання у Шевченка – це акт спротиву. А отже, і поезія – не розповідь, а жест. Коли поет говорить про розриті могили, він не намагається щось

довести – він свідчить. Свідчення – це сакральний акт, бо той, хто свідчить, бере на себе відповідальність за правду, навіть якщо вона болісна. І тому поезія стає формою сповіді, де немає ритуалу, але є істина. Саме тому Шевченкова мова ніколи не тиха – навіть коли вона шепоче, вона говорить правду, яку чують покоління.

Боротьба як внутрішній чинник у поетичному світі Шевченка має не лише національний, а космічний вимір. Вона не спрямована винятково проти зовнішнього ворога – вона відбувається в середині культури, всередині кожної душі, що намагається зберегти свою гідність в умовах приниження. Саме ця багатосаровість дозволяє трактувати його тексти як простори етичного навантаження, де кожне слово працює не лише на образ, а на формування настанови, позиції, переконання. Земля в цьому вимірі – не власність, а тіло, що страждає. Пам'ять – не архів, а нервова система нації. Боротьба – не вбивство, а збереження здатності називати речі своїми іменами [49, с. 3].

Усе це і складає фундамент шевченківської сакралізації – глибоко секулярної за формою, але абсолютної за етичною напругою. Тому навіть його найбільш публіцистичні твори мають структуру обряду: вони починаються з викриття, проходять крізь плач і завершуються формулою дії. «Борітеся – поборете» – не гасло, а іконічна формула сакрального спротиву, в якому слово стає еквівалентом меча, а тиша – полем бою. Через таке бачення Шевченко моделює нову парадигму культури, де художнє не прикрашає реальність, а організовує її зсередини, де національне – не етнічна мітка, а акт морального вибору. У такій парадигмі Україна – не держава і не політична конструкція, а незнищенне осердя буття, в якому вміщається стільки болю, що навіть тиша кричить. Тому сакральність у його поезії – це не втеча від реальності, а занурення в її глибинну правду. І в цій правді – єдина надія. Надія, яка не обіцяє перемоги, але гарантує – ми не зникнемо, поки можемо говорити, пам'ятати й плакати. І саме це й робить Шевченка не просто поетом, а носієм сакрального голосу нації.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОЦЕНТРИЧНИХ ПОЗИЦІЙ УЧНІВ ЧЕРЕЗ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

3.1. Використання інтерактивних форм роботи на уроках шевченкознавства

Інтерактивні форми роботи в межах шевченкознавства мають здатність трансформувати традиційний освітній процес у середовищі, де учень не просто засвоює матеріал, а переживає його як особистісний досвід. Саме вивчення поезії Тараса Шевченка, з її глибокою екзистенційною основою, закладеними моральними викликами, національною позицією та естетичною вивершеністю, відкриває унікальний потенціал для розгортання педагогіки діалогу. Формат рольової гри, семантичного моделювання чи рефлексійних кіл сприяє вкоріненню учнів у ситуацію активного осмислення, коли тексти класика стають приводом не для пасивного аналізу, а для спільного духовного переживання. Розігрування сцен із «Гайдамаків», імпровізаційне відтворення внутрішніх монологів героїв «Кобзаря», емоційна реконструкція ліричних ситуацій із залученням особистого досвіду учнів – усе це дозволяє активізувати як емпатійну, так і критичну сферу мислення [64, с. 35].

В рамках роботи з образами Шевченка, виведенням його біографічного контексту за межі фактографії до площини емоційної дії дозволяє учням формувати власні ставлення до історичних постатей. Усе це можна здійснювати через технології «живої книги», де ролі розподіляються не лише між персонажами творів, а й між різними історичними версіями самого Шевченка – поет, художник, в'язень, пророк, приватна людина. Упродовж останніх 10 років у шкільній практиці спостерігається поступове зростання запиту на діалогічні методи у гуманітарному викладанні, зокрема в шевченкознавчій складовій курсу української літератури, особливо в 9–11 класах. Починаючи з 2015 року, із введенням компетентнісного підходу в освітню стратегію МОН, інтерактивні

методики отримали чітке методичне обґрунтування. Це сприяло ширшому впровадженню технологій «літературного суду», емоційного рецензування, театралізованих читань. Учитель перетворюється не на носія знань, а на фасилітатора – того, хто створює умови для зростання інтелектуально-морального ядра школяра. З огляду на це, продуктивною виявляється практика проведення міжкласних дебатів на основі поетичних творів Шевченка: «Роздуми Катерини в нашому столітті», «Чи є пророче в Шевченкових гнівних віршах», «Що означає свобода в уявленні ліричного героя». Такий формат не лише формує здатність до аргументації, а й відтворює ситуацію культурної рефлексії, що є основоположною для національної ідентичності. Власне, через діалог із текстом народжується глибше прочитання не лише літературного явища, а й себе як члена певної історичної та культурної спільноти [70, с. 80].

Одним з найбільш продуктивних напрямів шевченкознавчих інтерактивів є візуалізація строф як форма міжтекстової взаємодії. Тут ідеться не про ілюстрування в традиційному розумінні, а про художнє моделювання смислів за допомогою графічних, мультимедійних і перформативних засобів. Наприклад, у межах вивчення балади «Причинна» учням пропонується побудувати візуальні композиції «енергетики строфи» – це кольорово-сміслова реконструкція настроєвого ядра, де кожна строфа виражається через поєднання кольору, форми та ключових слів. Така робота стимулює синестезійне мислення, формує здатність до асоціативного аналізу, активізує естетичний досвід учнів. Водночас доцільним є залучення методик парафразування, коли учні мають відтворити текст Шевченка в стилістиці інших епох, жанрів чи мовних моделей. Для прикладу, перефразування поезії «Мені однаково» в стилі неокласичного сонета або у формі сучасного слему дозволяє не лише осучаснити сприйняття, а й виявити стилістичне ядро першотвору. У 2021–2024 роках у методичних розробках учителів Сумської, Львівської та Вінницької областей зафіксовано успішне застосування творчих реконструкцій: учні створювали подкасти «Листи до Шевченка», аудіоколажі на основі текстів «І мертвим, і живим», версії внутрішніх діалогів героїв «Сну» у форматі

психологічної драми. Ці види діяльності інтегрують міжпредметні навички – від цифрової грамотності до ораторського мистецтва, формуючи цілісну комунікативну культуру. Особливо ефективним виявляється поєднання інтерактивного читання з техніками сторітелінгу. У цьому випадку текст розглядається як сюжетна матриця, яку учень доповнює власними сюжетними гілками, варіантами розвитку дії чи новими персонажами. Така робота не просто активізує читацьку уяву – вона формує здатність мислити через літературні образи, структурувати власні переживання в наративну форму. Усе це розвиває не лише мовлення, а й внутрішню логіку учня, здатність до концептуалізації та метафоричного мислення. Своєю чергою, поєднання візуального і текстового відкриває простір для кросмедійних практик: створення відеоесе, цифрових експозицій, інтерактивних мап текстів. Такі форми дозволяють не лише занурити учня в естетику ХІХ століття, а й створити міст між культурними епохами, формуючи історико-естетичне чуття [63, с. 9].

Таблиця 3.1

Інтерактивні методи роботи з поезією Шевченка: форми й ефекти

Форма інтерактиву	Зміст реалізації	Конкретний приклад	Результати для учнів	Додаткові інструменти
Візуалізація строф	Кольорово-смілова модель «енергетики строфи»	Композиція до балади «Причинна»	Формування синестезійного мислення, естетичної уяви	Кольори, ключові слова, графіка
Парафразування	Перенесення поетичного тексту в інші стилістичні системи	«Мені однаково» як слем чи неокласичний сонет	Поглиблення розуміння стилю, аналіз структури мовлення	Стилізація, жанрове моделювання
Аудіовізуальні реконструкції	Озвучення і створення драматизованих версій поезій	Аудіоколаж до «І мертвим, і живим»; діалоги героїв «Сну»	Інтеграція цифрових, театральних, мовних навичок	Подкасти, драматизація, монтаж
Сторітелінг	Розгортання поезії як основи для власної оповіді	Додаткові сюжетні гілки, нові персонажі	Розвиток мислення через образи, формування наративного мислення	Сценарні моделі, сюжетні матриці

Кросмедійні проекти	Поєднання тексту з відео, картами, віртуальними образами	Відеоесе, цифрові експозиції, інтерактивні мапи текстів	Розвиток історико-естетичного чуття, цифрової грамотності	Відеоредактори, картографічні платформи
Комунікативні симуляції	Відтворення внутрішніх монологів і діалогів персонажів	Драма з внутрішніми голосами персонажів «Сну»	Формування емоційного інтелекту, інтерпретативного слуху	Психологічне моделювання, голосові вправи

У педагогічній практиці особливу увагу заслуговує використання діалогічного методу при роботі з автобіографічними текстами Шевченка. Через моделювання ситуацій розмови учня із суб'єктом тексту – умовним «я» Шевченка – активізується механізм інтерпретації як співпереживання. Цей тип інтерпретації відкриває доступ до розуміння поетичних інтенцій не через раціональний аналіз, а через досвід емоційного включення. При цьому використовуються такі прийоми, як літературна ісповідь, внутрішній діалог, автобіографічне есе, побудоване на основі текстів «Доля», «І золотої, й дорогої...», «Мені тринадцятий минало». У межах уроку учень виконує завдання: написати листа Шевченкові як ровеснику, або уявити свою відповідь на його поезію. Ці формати поєднують літературний аналіз і досвід самопізнання, перетворюючи урок на акт внутрішньої рефлексії.

Практичним інструментом активізації читацької уяви є метод «відкритої поетичної лабораторії», коли текст Шевченка не подається як завершений артефакт, а як матеріал для експериментального читання, коментування, деконструкції. У межах такого підходу учні в малих групах досліджують окремі строфи з поезій «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине» або «І мертвим, і живим...» на предмет ключових семантичних вузлів, історичних алузій, політичних маркерів, а також контекстуальної риторики. Після цього кожна група створює варіант реконструкції – чи то у вигляді відеозвернення, чи в форматі поетичного монтажу з сучасними фрагментами, чи навіть у формі філософського есе на основі обраного образу. Такий підхід не лише стимулює

критичне мислення, а й дає можливість учням сприймати поезію як живий процес пошуку сенсів [68, с. 7].

На рівні методичного забезпечення варто звернути увагу на інструментарій мультисенсорної взаємодії з текстом: це використання QR-кодів, що ведуть на аудіозаписи прочитань віршів різними акторами, або створення цифрових дошок, де учні прикріплюють власні рефлексії, малюнки, колажі. Усі ці технології посилюють ефект співучасті, створюючи середовище емоційно-нарративної включеності. Водночас варто враховувати темпоральну динаміку уроку – чергування етапів заглиблення, співпереживання, інтерпретації й узагальнення. Ефективним є побудова уроку на принципі «спіралі змісту», де кожне повернення до твору відкриває новий рівень сприйняття: від сюжетного до морального, від особистісного до суспільного.

Інтегрування елементів драматургії в межах шевченкознавчих занять дає змогу трансформувати статичний аналіз у динамічну модель переживання. Йдеться не лише про інсценізацію – значно глибший потенціал мають методи драматичної імпровізації та реконструктивного театру. При такій методиці учні отримують завдання створити епізоди з «білих плям» життя Шевченка, спираючись на непрямі відомості, листи, контекст. Це вимагає глибокого історико-культурного аналізу, ретельного пошуку деталей, побудови психологічного портрета. Один із практичних кейсів – постановка імпровізованого трибуналу за участю уявних діячів Російської імперії та персонажів творів Шевченка. Це дозволяє розгорнути дискусію навколо того, чи був Шевченко радикалом, наскільки виправданою була його риторика спротиву. У такий спосіб формується не лише історична рефлексія, а й правова, політична, культурна. Водночас у межах таких занять доречно поєднувати текст і документ: використовуються уривки з вироків царської канцелярії, записи з «Журнальної книги» Шевченка, фрагменти з автобіографій сучасників.

Це створює ситуацію міжтекстового монтажу, де художнє і документальне нашаровуються. На рівні методики це дозволяє поєднувати інтерпретативну й аналітичну лінії роботи. Школярі не просто читають текст, а

моделюють ситуації на його основі, формують аргументовані судження, захищають власні позиції. Саме тут проявляється націотворчий потенціал інтерактиву: через переживання ролі, через занурення в суперечливі ситуації минулого, через спробу дати відповідь, яка ґрунтується не на правильності, а на внутрішньому переконанні. Це відповідає сучасному педагогічному принципу «дія як пізнання», що витісняє пасивну рецепцію інформації [59, с. 10].

Використання цифрових інструментів на уроках шевченкознавства, зокрема QR-квестів, інтерактивних дошок та онлайн-платформ для тестування, дозволяє перевести роботу з текстами Шевченка у сферу діяльнійшої педагогіки. Тексти, які раніше сприймалися як частина обов'язкової літературної програми, в такому форматі оживають у взаємодії, стають не лише об'єктом вивчення, а й підставою для пізнавального діалогу, реконструкції й особистісного занурення. QR-квести, що інтегрують фрагменти поезій, біографічні довідки, факти з епістолярію й художні артефакти (репродукції, автографи, фотокопії), створюють ефект занурення в культурний і текстуальний простір Шевченка, коли учень не просто читає – він переходить від одного смислового вузла до іншого, відкриваючи логіку внутрішніх зв'язків. Такий підхід добре працює в старших класах (9–11), де формуються навички самостійного аналізу, перевірки джерел і критичної оцінки інформації. Створення QR-квесту в межах одного уроку може передбачати кілька етапів: пошук локацій у класі або в межах школи, розгадування шифрованих уривків із творів, порівняння біографічного й художнього виміру образу Шевченка. Технологічно це реалізується через прості сервіси генерації QR-кодів (наприклад, QR Code Monkey, QRStuff), у поєднанні з Google Forms або Padlet для збору відповідей і коментарів. Така форма активізує не лише пізнавальну, а й емоційну залученість учнів: вони починають сприймати вивчення творчості Тараса Шевченка як інтелектуальну гру, що не знижує, а підвищує глибину занурення. У підготовчому етапі доцільно використовувати фрагменти з поезій, що містять географічні, історичні або персональні маркери («Задніпряньська ніч», «Минають дні, минають ночі», «Три літа»), які дають змогу побудувати маршрут квесту на

основі логіки художнього тексту. У такий спосіб поетичний ряд стає не цитатою, а вказівкою до дії. Це принципово змінює парадигму вивчення – з репродуктивної на реконструктивну, де кожне рішення учня вимагає не лише знання, а й інтерпретаційної активності. Подібні технології застосовувались у межах проєктів шкільних літературних музеїв, зокрема у Львівській академічній гімназії в період 2021–2023 років, коли QR-квест «Шляхами Кобзаря» став щорічною формою підсумкового уроку з курсу української літератури [55, с. 30].

Інтерактивні онлайн-дошки – такі як Jamboard, Padlet, Miro – відкривають нові можливості для колективного осмислення текстів Шевченка у форматі візуальної семантичної мапи. На відміну від традиційного конспектування або фронтальної бесіди, тут учень набуває статусу активного співавтора – він розміщує власні коментарі, образи, цитати, емоційні реакції, ілюстрації або навіть музичні фрагменти, що асоціюються з поетичним текстом. Таке середовище розгортається не лише в межах одного уроку, а може існувати як довготривалий навчальний простір, у якому фіксується динаміка розуміння тексту. Найефективніше ці інструменти спрацьовують під час роботи з композиційно ускладненими творами, як-от «Сон», «Кавказ», «Єретик», де важливо побачити не лише зміст, а й логіку структурування. Учні можуть створювати гілки змісту, відображати конфлікти персонажів, цитатні блоки, символічні елементи, а також візуальні маркери емоційної тональності окремих частин. Використання колірної диференціації, шрифтів, емодзі в цій роботі – це не просто дизайн, а спосіб переведення тексту в іншу мову – мову асоціацій, почуттів, інтерпретацій. Досвід використання Padlet як платформи для колективного аналізу віршів Шевченка засвідчив високу ефективність саме в підліткових групах, які схильні до візуального мислення й прагнуть не просто зрозуміти, а висловитися. Тут інтерактивність стає не технічною, а світоглядною: учень бачить свій голос у спільному просторі думок, взаємодіє з позиціями інших, вчиться порівнювати, модифікувати, коригувати судження. На методичному рівні така форма може бути інтегрована в модульні системи

уроків або у форматі змішаного навчання, де частина активностей виконується онлайн, а частина – в класі. Варто враховувати, що саме подібні платформи формують нову педагогічну комунікацію – не зверху вниз, а горизонтально, на рівні взаємного співтворення. Це суттєво змінює динаміку класу: зникає страх помилки, зростає готовність до експерименту, з'являється смак до вираження. У межах шевченкознавства це дозволяє перетворити вивчення «Кобзаря» на процес спільного збирання смислів – розкиданих у текстах, у культурі, в емоційних пластах досвіду. Цей процес не має завершення – він відкритий, і саме тому інтерактивна дошка стає полем думки [61, с. 34].

Онлайн-платформи для тестування (на кшталт Kahoot!, Quizizz, Wordwall) у межах шевченкознавчих уроків виконують не стільки функцію перевірки знань, скільки інструмент миттєвого зворотного зв'язку й стимуляції повторного занурення в текст. Формат гри, який лежить в основі цих платформ, дозволяє ввести механіку інтриги, конкуренції й колективного змагання. У межах підготовки до тематичного оцінювання або узагальнюючих занять по творчості Шевченка тести можуть охоплювати як фактологічний матеріал (дата написання, місце подій, персонажі), так і інтерпретаційний (ідентифікація настрою, визначення провідного мотиву, реконструкція логіки поетичного сюжету).

Ефективність таких платформ полягає в гнучкості: викладач може адаптувати тест під рівень групи, додати медіаелементи, візуальні підказки, а також отримати миттєву аналітику відповідей, що дозволяє оперативно скоригувати хід уроку. Такий формат дає змогу включити всіх – навіть тих, хто зазвичай неактивний у класичному форматі – і водночас перетворити перевірку на етап осмислення. Варто зазначити, що в межах української освітньої реформи з 2017 року подібні платформи рекомендувались як елементи нової освітньої стратегії в межах реалізації Концепції НУШ. Але саме у сфері літератури їхнє застосування довгий час залишалось обмеженим через переконання у складності поєднання естетичного й тестового. Проте сучасна практика засвідчує, що правильно сконструйований тест може не редукувати, а

навпаки – виявити глибину сприйняття, якщо в його основі не лише фактаж, а смислова інтрига. У контексті шевченкознавства цікаво застосовувати так звані «тести-реконструкції», де учень має відновити логіку авторської думки, послідовність образів, або знайти приховану цитату серед ряду варіантів. Цей формат, особливо коли супроводжується обговоренням результатів, дозволяє здійснити колективну інтерпретацію. Усе це змінює характер роботи з текстом – з одноманітного читання в живу гру сенсів. І саме через таку гру починає формуватись новий тип читацької активності – не споживання, а творення значення.

Застосування цифрових симуляційних платформ, таких як Genially, ThingLink чи Canva у форматі літературних інфографік, дозволяє репрезентувати творчість Шевченка як систему, в якій образ, ідея, ритм, історія та візуальність взаємодіють у комплексному полі. Такий підхід стає надзвичайно продуктивним у ситуації, коли необхідно подати учням складні поняттєві структури: концепти національної гідності, колоніального досвіду, релігійної антитези чи феномену пророчості. За допомогою інтерактивної інфографіки, де елементи анімовані, мають багатосаровий зміст і можливість кліку на деталізацію, учень не лише отримує інформацію, а й обирає траєкторію пізнання. У межах таких симуляцій можна створювати візуальні портрети персонажів поем, ланцюги асоціацій із ключовими мотивами («гора», «воля», «могила», «дитина»), діаграми риторичних фігур, схеми образної опозиції між рабством і свободою. Така практика особливо ефективна в межах проєктного навчання, де учні створюють мультимедійний продукт на основі вивченого тексту. Це може бути віртуальна галерея віршів, інтерактивна мапа подорожей Шевченка або інтерфейс «архіву поета» з поділом на тематичні шухляди: любовна лірика, сатиричні поезії, історичні рефлексії, автобіографізм. Усі ці форми не лише дають змогу обробити текст, а й зануритися в нього як у культурну мережу, де все взаємопов'язано. На рівні технічної реалізації важливо навчити учнів користуватися інструментами гіперпосилання,

векторної графіки, тегування, що водночас формує цифрову компетентність – одну з ключових у сучасній освіті.

Ще одним ефективним методом цифрового шевченкознавства є проєктування інтерактивних карт літературного простору – зокрема, географічних і подійних маршрутів життя та творчості поета. За допомогою інструментів Google My Maps, StoryMapJS або навіть ArcGIS у спрощеному шкільному варіанті учні мають змогу створювати мапи текстів, де кожна точка містить опис події, посилання на відповідний твір, фотофіксацію місця, цитату або QR-код на аудіо-уривок. У межах такого підходу Шевченко постає не лише як поет, а як мандрівник, свідок епохи, культурний інформатор. Наприклад, при роботі над темами заслання й неволі учні можуть створити мапу «Географія страждання», де будуть позначені Орська фортеця, Кос-Арал, Оренбург, Новопетровське укріплення – з фіксацією уривків листів і щоденникових записів [71, с. 20].

В такий спосіб біографічна інформація не фрагментується, а викристалізовується в образ інтелектуального простору поета, що змінюється разом із географією. Такі мапи можна пов'язати з творчістю: позначити, де були написані «Іржавець», «А.О.Козачковському», «Чи не покинуть нам, небого», і простежити, як простір впливав на зміст. Це формує у школярів уявлення про текст як продукт багатьох взаємодіючих чинників – історії, місця, настрою, досвіду. Важливо, що в ході побудови таких карт активізуються навички аналітичного групування, просторової логіки, інтеграції даних із кількох джерел. Кожен учень працює над окремою ділянкою – хтось знаходить фотографії, хтось відшукує цитати, хтось монтує QR-коди на власні аудіозаписи. Це перетворює урок на проєктне середовище, де працюють міжпредметні зв'язки: література, географія, історія, інформатика. Цей підхід ідеально лягає на філософію Нової української школи, де учень – творець, а не споживач знань. У межах україноцентричного виховання це дає змогу сформуванню зв'язок між поетичним текстом і реальним простором України, що зміцнює ідентичність не на рівні гасел, а через досвід просторової належності.

3.2. Роль проєктних, дослідницьких та медіаосвітніх технологій у формуванні національної самосвідомості

Інтеграція проєктної та дослідницької діяльності в шкільну практику вивчення творчості Тараса Шевченка дозволяє вивести учня за межі репродуктивного мислення і сформувати середовище інтелектуального самозанурення в національний культурний дискурс. Саме міні-дослідження, які базуються не на готових інтерпретаціях, а на процесі самостійного пошуку, аналізу, реконструкції, створюють унікальну ситуацію занурення в текст і його контексти. На практиці це реалізується через низку дослідницьких модулів, які можуть включати біографічну археологію (відтворення «білих плям» у життєписі поета на основі непрямих джерел), аналіз локальних сюжетів (пошук згадок конкретного села, місцевості, історичної події), міжтекстове дослідження впливу Шевченкових мотивів на творчість митців ХХ–ХХІ століття – Івана Драча, Ліни Костенко, Сергія Жадана, Василя Стуса, Олега Лишеги. Структура таких проєктів формується за класичною логікою наукового дослідження: постановка проблеми, формулювання гіпотези, збір і класифікація даних, побудова висновків. Важливо, що ця логіка засвоюється не на рівні декларацій, а як жива методика мислення. Учні не просто збирають матеріал – вони моделюють образ Шевченка в актуальному культурному просторі, співвідносячи його з власним світоглядом. Наприклад, у межах проєкту «Шевченко в нашій вулиці» учні аналізують, як відбувається символічне присвоєння образу поета в місцевому просторі – у назвах вулиць, пам'ятниках, меморіальних таблицях, художніх репродукціях у громадських місцях. До роботи залучаються архівні джерела, інтерв'ю з місцевими жителями, фотофіксації, цифрові мапи. Таким чином учень стає дослідником не лише поетичного тексту, а й способів його побутування у просторі [57, с. 17].

Це формує відчуття персонального зв'язку з національною культурою, де Тарас Шевченко – не абстрактна постать, а культурний маркер, який вкорінений у реальність, що оточує. Актуальним є також формат учнівських

досліджень взаємодії Шевченкової поезії з візуальними мистецтвами – особливо в добу цифрової культури. Учні аналізують, як Шевченко постає у вуличному мистецтві, графічному дизайні, анімації, інсталяціях. Це не лише розширює сферу інтерпретації, а й створює простір для критичного осмислення спроб комерціалізації або поверхневого використання образу поета. Кожен такий проєкт відкриває простір для національного саморозуміння через культуру, в якій Шевченко постає як трансісторичний текст – завжди присутній, але завжди новий.

У межах методики формування національної ідентичності особливу ефективність демонструє медіаосвітній підхід, де ідеї Шевченка прочитуються через створення цифрових продуктів – відеоесе, подкастів, сторітелінгових відео, документальних нарисів. На рівні технічної реалізації такі форми є доступними для реалізації навіть у звичайному класі за допомогою базових додатків – Canva Video, CapCut, PowerDirector, або ж хмарних платформ як WeVideo, Animoto. Учень не лише монтує відео – він проходить повний цикл роботи з текстом: від вибору теми до сценарної побудови, від композиційного аналізу поезії до пошуку візуальних образів. Наприклад, у форматі подкасту «Голос Шевченка сьогодні» учні створюють серію записів, де читають вірші поета й доповнюють їх особистими рефлексіями, історичними довідками, музичними елементами. Це не є механічним читанням – це інтерпретація, передача емоції, створення нового звучання. Ефективним є й формат сторітелінгу – створення наративів, побудованих навколо біографічних або художніх епізодів, де учень виступає не лише автором, а й актором, іноді режисером.

Таблиця 3.2

Медіаосвітній підхід у формуванні національної ідентичності через образ Шевченка

Формат	Зміст діяльності учня	Інструменти реалізації	Тип взаємодії з текстом	Очікуваний результат
Відеоесе	Вибір теми, побудова логіки, озвучення	Canva Video, CapCut, PowerDirector	Аналітика змісту, візуальна	Створення емоційного, структурованого

	власного бачення		інтерпретація	відеопродукту
Подкаст	Читання віршів, рефлексії, музичний супровід	Хмарні платформи для запису аудіо (WeVideo, Anchor)	Інтенаційна інтерпретація, історичне осмислення	Формування слухового образу поезії
Документальний нарис	Опис фактів біографії, аналіз історичного тла	PowerDirector, Canva з використанням архівних матеріалів	Робота з джерелами, побудова хронології	Узагальнення інформації через візуальну форму
Сторітелінгове відео	Побудова художнього епізоду, акторське виконання	CapCut, Animoto, мобільні камери	Перевтілення, режисура, наративна логіка	Емоційне включення, персоніфікація образу
Сценарна побудова	Структурування подачі, створення монтажної послідовності	Google Docs, Notion, Canva Whiteboard	Композиційний аналіз, логіка розвитку думки	Узгоджена та осмислена структура проєкту
Візуальний супровід	Підбір зображень, відеофрагментів, графіки	Canva, Pixabay, Unsplash, Pexels	Пошук символів, зіставлення з художніми мотивами	Поглиблення розуміння через візуальну метафору

Так, на основі вірша «І мертвим, і живим...» учні вибудовують сюжетну лінію «Шевченко на мітингу», в якому тексти поета озвучуються на фоні сучасних візуальних кадрів – вулиць Києва, протестів, військових хронік. У такий спосіб формується контрапункт між минулим і сучасністю, де слова Шевченка не просто актуалізуються – вони проростають у теперішнє. На рівні шкільної програми медіаосвіта інтегрується через факультативні курси, гурткову роботу, проєктні тижні. Варто зазначити, що саме в роботі з візуальним і аудіальним контентом активізуються інші канали сприйняття тексту – ритмічний, інтонаційний, інтермодальний. Це створює умови для формування естетичної чутливості й здатності до емоційного інтелекту. Показово, що учні, які працюють із цифровими формами презентації поезії, значно швидше опановують складні тексти – через монтаж, вони вчаться мислити ритмом, акцентами, переходами. Медіапродукти стають формою

комунікації з культурною спадщиною – учень не лише пізнає, а формує свій наратив про неї. І в цьому наративі – ключ до ідентичності: не лише національної, а й індивідуальної, де Шевченко постає не як символ, а як співрозмовник [50, с. 12].

У межах дослідницьких шкільних проєктів продуктивним виявляється формат порівняльного аналізу сприйняття Шевченка в різних епохах – ХІХ, ХХ і ХХІ століттях. Учні працюють із текстами критики, літературознавчими есе, мемуарами сучасників, публіцистичними статтями, інтерв'ю сучасних поетів і культурних діячів. Це дозволяє побачити, як трансформувалась рецепція – від романтично-месіанської до критично-рефлексивної, від канонізації до деконструкції. Наприклад, у межах проєкту «Три прочитання Шевченка» учні готують аналітичні доповіді за такими напрямками: Шевченко як борець, як ліричний герой, як культурний текст. Така структура дозволяє уникнути спрощення і створює підстави для дискусії. Особливу роль у цьому відіграє цифрова бібліотека: учні працюють із оцифрованими версіями критики з 1920-х років, виданнями діаспорних авторів, матеріалами сучасних літературознавчих конференцій.

Водночас вони вчаться оцінювати джерела: які є первинними, які – вторинними, як будуються інтерпретації. Це не лише філологічна практика – це методологічне навчання мисленню. У процесі аналізу школярі стикаються з феноменом множинності голосів у культурі: Шевченко не єдиноплановий, він розщеплений на безліч образів – від мученика до бунтаря, від релігійного пророка до критика церкви, від класика до символу протесту. І саме це – розгалуження смислів – дозволяє побачити літературу як простір свободи. У методичному аспекті така робота структурується через етапи: визначення проблемної лінії, пошук джерел, створення аналітичної матриці, формулювання особистої позиції, презентація. Може завершуватись написанням есе, підготовкою виступу або створенням інтерактивної презентації. Усе це формує стійку навичку бачити текст не як об'єкт вивчення, а як поліфонічне поле – де щоразу потрібно обирати, як саме читати. І в цьому виборі – вже є формування

громадянської зрілості. Адже насправді образ Шевченка вимагає не знання, а зусилля – зусилля думки, зусилля переживання, зусилля свідомого вибору, ким я є в цій культурі. Через подібні дослідницькі практики й закладається основа україноцентричного світогляду.

Особливу актуальність у контексті методик формування національної свідомості в межах шевченкознавчих практик набуває проєктна робота у форматі культурного мікродослідження. Йдеться про дослідження не лише самого тексту поета, а середовищ його побутування: музейні експозиції, архівні матеріали, локальні ініціативи, меморіальні місця, публічні інтерпретації в культурному просторі міст і селищ. Учень, беручи участь у такому проєкті, стає дослідником історії місцевої ідентичності, в якій Шевченко постає як маркер ціннісної системи громади. Наприклад, у межах роботи над проєктом «Шевченко в нашому місті» школярі досліджують походження пам'ятника або барельєфа, аналізують публічні промови на заходах, що супроводжують Шевченківські дні, ведуть спостереження за тим, як цитати з його творів функціонують у міському середовищі – на фасадах, у транспарантах, на рекламних бордах. Паралельно формується візуальний архів і вербальна мапа того, як Тарас Шевченко включається в щоденну культуру. Учень у цьому випадку не просто аналізує матеріал – він розкодує культурні наративи, що сформувались довкола поета. Надзвичайно продуктивною виявляється робота з архівними газетами й записами місцевих радіостанцій, що дозволяє простежити, як змінювалось публічне представлення Шевченка в різні десятиліття – з ідеологічного символу до морального авторитету. Такий підхід сприяє формуванню історичної рефлексії – здатності побачити не лише поета, а й механізми його канонізації, інституціоналізації та культурної адаптації. У педагогічному сенсі це дозволяє виробити в учнів навичку критичного читання культури – уміння бачити ідеологічне за формально естетичним. Водночас у межах таких проєктів можливе створення мультимедійних міні-документалок, які поєднують інтерв'ю, хроніку, фотографії, фонову музику й цитати, що створює завершений аудіовізуальний продукт, здатний бути представлений

публічно – на шкільному фестивалі, у бібліотеці, на конкурсі. Це відкриває ще одну перспективу – поєднання індивідуального прочитання з соціальною комунікацією, де поетичне слово стає мовою діалогу між поколіннями, досвідом і цінностями. Такий тип діяльності формує не лише національну свідомість як знання про поета, а як досвід участі в культурі – активної, персоналізованої, відкритої до діалогу. І саме це – включення в процес – закладає фундамент нової моделі ідентичності, що ґрунтується не на повторенні, а на дії [72, с. 10].

З-поміж усіх форм сучасного медіаосвітнього підходу в межах шевченкознавства одним із найефективніших є створення серії освітніх сторітелінгових відео на основі текстів поета, де наратив формується не лінійно, а через зіставлення художнього й особистісного, соціального й історичного. Формат сторітелінгу як педагогічної технології передбачає побудову історії з експозицією, кульмінацією, внутрішнім конфліктом і авторським висновком. У межах шкільного шевченкознавства це може виглядати як відеоісторія «Що б мені сказав Шевченко сьогодні», де учень на основі особистого досвіду (війна, соціальна несправедливість, мовна дискримінація, внутрішні кризи) звертається до поетичних рядків, що резонують з цим досвідом. Далі – коментує, чому саме ці рядки, як він їх переживає, і який висновок може винести. Такий підхід активізує одночасно три пласти – поетичний, емоційний і аналітичний. На технічному рівні достатньо мати смартфон, простий відеоредактор і візуальні матеріали (свої або з відкритих баз даних). Окремим напрямом стає відеоесе, побудоване на контрастах: текст Шевченка – і кадри з сучасного життя, архівна фотографія – і голос школяра, образи з поем – і символи сучасної України. Усе це створює напруження, у якому народжується сенс.

Саме через сторітелінг учень перетворюється з реципієнта на автора – того, хто не просто знає, а говорить. Це принципове зрушення в педагогіці ідентичності: учень більше не відтворює національний наратив, а формує свій – на основі культурного досвіду, але з власною інтонацією. У методичному сенсі

така робота потребує ретельного супроводу: тренінгу сторітелінгових структур, сценарного моделювання, естетичної композиції. Водночас вона має величезний потенціал для інклюзії: кожен учень може знайти в поезії той образ, який йому близький – і говорити з цієї позиції. І тоді Шевченко перестає бути обов'язковою темою – він стає каналом для самовираження. У такому форматі народжується новий тип культури пам'яті: не як формального вшанування, а як живої взаємодії, де минуле – не тягар, а ресурс. І саме це – пережите через слово й голос – і є тим вектором, у якому вибудовується персональна ідентичність, національно забарвлена, але особистісно пережита.

Цілісність шкільної практики шевченкознавства в сучасному освітньому полі можна осмислити через інтеграцію всіх описаних форм – дослідницьких, проєктних, медіаосвітніх – у єдину методологічну парадигму формування культури самостійного наративу. Йдеться не про набір інструментів, а про тип мислення: коли кожна дія учня – створення відео, аналіз уривка, монтаж подкасту, побудова мапи – є актом культурного моделювання. І в основі цього – не повторення шевченківських істин, а переозначення. Через сучасну мову, технології, персональні переживання, учень будує свою лінію ідентичності, в якій поет постає не як канон, а як відправна точка. Саме такий підхід – не нормативний, а творчий – дозволяє вийти за межі сприйняття Шевченка як частини шкільної програми. Він стає досвідом. А досвід, як відомо, – єдиний шлях до внутрішньої приналежності. І в цьому – сила сучасної шкільної педагогіки, що спирається на національну основу, але не замикається в ній, а відкриває шлях до усвідомленого, дієвого громадянства через культуру.

В межах формування національної свідомості в шкільному середовищі проєктна діяльність виявляється не просто організаційним методом чи формою активності – вона набуває статусу пізнавально-ідентифікаційного механізму, здатного залучати учнів до осмислення власної культурної належності. Йдеться не про реалізацію суто інформаційних завдань, а про моделювання досвіду приналежності до історії, мови, традиції, символіки, де кожен освітній продукт стає не фіксацією знань, а актом світоглядного вибору. У шкільному курсі

української літератури, зокрема в шевченкознавчій його складовій, така діяльність дозволяє здійснити складний перехід – від зовнішнього знання про текст до внутрішнього переживання національної історії. У цьому контексті створення україноцентричних інформаційних продуктів – це не лише формування естетичного смаку чи розвиток комунікативних навичок, а перш за все – побудова простору культурної ідентифікації, в якому учень має змогу не просто дізнатись, а зрозуміти, не повторити, а зреагувати [53, с. 6].

В практиці сучасної школи дедалі частіше застосовуються формати колективних і індивідуальних проєктів, які ґрунтуються на відкритому дослідженні художнього тексту Тараса Шевченка і його культурного резонансу: це створення візуальних есе на теми «Моя Україна очима Шевченка», розробка інтерактивних презентацій про трансформацію шевченкових образів у мистецтві, підготовка віртуальних мандрівок місцями поетового дитинства з мультимедійним супроводом. У межах таких проєктів школярі не просто виконують інформаційні завдання – вони вступають у діалог із культурою. Важливо, що проєктний формат передбачає завершений цикл дій – від постановки ідеї, вибору теми, до реалізації, презентації, рефлексії. І кожен етап має бути не механічним, а екзистенційно обґрунтованим. У такій роботі зникає межа між знанням і переживанням – і саме це є тим найсильнішим чинником впливу на внутрішнє зростання школяра як особистості, яка не просто живе в країні, а формує її образ у собі.

Варто виокремити один із найдієвіших форматів реалізації ідентифікаційних проєктів у шкільному середовищі – створення персоніфікованих культурних карт, які поєднують біографічні фрагменти, образну структуру творів Шевченка, рефлексії учнів і сучасні культурні посилання. Такий формат реалізується в змішаному форматі – частина роботи проводиться офлайн, у формі обговорень, дискусій, пошуку ідей, а частина – онлайн, на платформах на кшталт Miro, Padlet або навіть Trello, де учні будують структурні мапи зв'язків між поняттями, фігурами, текстами.

В процесі проектування кожен учень вибирає ті смислові вузли, які його особисто зачепили – це може бути образ матері в поезіях «У нашій раї», «Івасик», або антитеза свободи й рабства у «Кавказі», або тема самотності в «І золоті, й дорогої». Далі – розгортає коло асоціацій: фільм, пісня, фотографія, особистий спогад, сучасний мем. У результаті народжується інтелектуальний і чуттєвий продукт – особиста карта національного досвіду, в основі якої – поетичне слово. Такі карти можна презентувати, обмінюватися ними, колективно рефлексувати, бачити, як різні люди вибудовують свої сенси з одного тексту. Це формує не лише культурну свідомість, а й толерантність до іншості – інші бачать не так, але теж з Україною всередині. Така практика активно застосовувалась у межах шкільних проєктів у Києво-Святошинському районі протягом 2021–2023 років у рамках програми «Гуманітарна інтеграція засобами наративу». Усе це створює умови для розгортання найглибшого ефекту – ефекту «проживання через слово», коли мова поезії Шевченка не нав'язує позицію, а створює простір, у якому народжується власна. Цей простір – не віртуальний, а гранично реальний, бо корениться у переживаннях. І в тому – його глибинна націотворча функція [60, с. 52].

Одним із перспективних напрямів проєктної діяльності в аспекті ідентифікації є розробка учнями україноцентричних медіаплатформ – шкільних сайтів, блогів, онлайн-газет, які акумулюють особисті й колективні рефлексії щодо прочитаного, побаченого, прожитого. У межах таких платформ створюються рубрики на кшталт «Шевченко про мене», «Карта голосу поета», «Цитата тижня», де кожен учень, учитель або навіть батьки можуть залишити свій відгук, роздуми, емоційну реакцію на текст. Важливо, що ці платформи – це не просто вівіска, а реальний простір комунікації. Школярі готують матеріали, верстають, відповідають за якість, реагують на коментарі – вони занурені в процес творення публічного національного висловлювання. Усе це формує не лише навички цифрової компетентності, а й особисту відповідальність за зміст. У межах курсу української літератури платформи можуть стати розширенням уроку – простором для продовження обговорення,

публікації медіаесе, виставлення інтерактивних мап і мемів, створених на основі вивчених поезій. У межах факультативу або гуртка – місцем для журналістських розвідок, інтерв'ю з митцями, рецензій на культурні події, що пов'язані з постаттю Шевченка.

3.3. Організація позакласної діяльності, присвяченої творчості Шевченка, як простір українознавчого виховання

Позакласна діяльність, присвячена творчості Тараса Шевченка, є одним із найбільш пластичних та водночас глибоких інструментів формування українознавчої свідомості в шкільному середовищі. Її ефективність визначається тим, що вона виходить за межі традиційного навчального простору й занурює учня в символічне поле, де слово, дія, простір і наратив функціонують як єдина система культурного впливу. Зокрема, проведення тематичних тижнів, літературних читань, театралізованих постановок і конкурсів декламації сприяє переходу від інтелектуального осягнення тексту до його тілесно-емоційного переживання, що є ключовою умовою ідентифікації з національним культурним кодом. Упродовж останнього десятиліття формат тижня Шевченка трансформувався від традиційного набору урочистих заходів до інтерактивного мультимедійного освітнього простору, в якому одночасно співіснують виставки візуального мистецтва, дебати, майстерки зі створення постерів, відеосе, музично-поетичні колажі. Методично цінною є побудова сценарію такого тижня за принципом поступового тематичного заглиблення: перший день присвячено дитинству та родинному тлу поета, другий – естетичному образу України у творах, третій – дискурсу гніву й спротиву, четвертий – актуалізації через сучасну культуру, п'ятий – власній творчій відповіді. Кожен із днів має свою подієву рамку: поетичні марафони, виставки репродукцій, конкурси живого слова, читання з обговоренням. У рамках театралізованих постановок ефективним є застосування принципу пластичного театру – зі скороченими діалогами, експресивними позами, ритмізованою

мовою, що дозволяє відчутти ритм тексту як внутрішній простір переживання [69, с. 42].

Постановки за поезіями «Катерина», «Сон», «Наймичка» набувають характеру символічних дій, в яких герої не лише оживають, а й стають провідниками моральних координат. Особливо результативною є участь учнів у створенні сценарію, костюмів, музичного оформлення – така діяльність формує досвід співтворення національного простору пам'яті. Паралельно функціонують конкурси ілюстрацій, виставки цитат, оформлення простору школи символами, пов'язаними з творчістю Шевченка – не як декоративна функція, а як зміна смислової напруги навчального середовища. Класна кімната, перетворена на інтерактивний музей із QR-кодами, де можна послухати вірші, побачити художні образи, почитати думки однокласників – це вже інше поле дії, де кожен учень долучається до творення культурного досвіду зсередини.

Позакласні форми роботи, присвячені Шевченкові, мають потужний потенціал міжпредметної інтеграції, що дозволяє вийти за межі лінійної побудови навчального матеріалу й сформувати цілісне бачення культури як структури взаємопов'язаних кодів. У такому підході літературна поезія постає не як ізольована форма мистецтва, а як ядро, навколо якого вибудовуються семантичні орбіти історії, живопису, музики, філософії. У межах шкільних шевченківських заходів ефективним є проведення кросдисциплінарних інтерактивних майданчиків, де учень має змогу одночасно побачити, як один текст функціонує в різних культурних реєстрах. Наприклад, поезія «І мертвим, і живим...» подається у вигляді перформативного читання з візуальними асоціативними рядами на основі творів художників доби Романтизму, музичним тлом із симфонічних варіацій на українську тему та коментарем історика щодо соціально-політичного контексту 1845 року. У такий спосіб створюється тривимірна модель тексту, в якій відсутня домінанта – всі елементи функціонують у полі взаємодії. Це дозволяє розгортати складні

культурні процеси не лінійно, а через зорово-акустично-інтелектуальні конфігурації, що, у свою чергу, активізує глибинні механізми пам'яті [52, с. 5].

Методично виправданим є проведення шевченківських тематичних днів із поділом на міжпредметні секції: «Шевченко і музика», «Шевченко і мистецтво», «Шевченко і історія». Кожна секція працює автономно, але з єдиною метою – актуалізувати світогляд поета в різних каналах сприйняття. Учні готують тематичні презентації, експозиції власних робіт, доповіді, мультимедійні інтерпретації, які згодом презентуються у спільному освітньому просторі. У рамках роботи з образотворчим мистецтвом доцільно застосовувати принцип «порівняльної експозиції», коли ілюстрації до творів Шевченка подаються разом із роботами самого поета-графіка. Це створює міст між візуальним мисленням автора і сучасним прочитанням, дозволяючи осмислити естетику твору не лише через слово, а через лінію, тінь, фактуру. У музичному аспекті перспективним є використання як автентичних записів українських народних пісень, що були мотивами поетичних творів, так і сучасних обробок, включаючи реп-інтерпретації, що створюють інтенсивний культурний контрапункт. Історичний вимір формується через реконструкції соціального фону епохи, аналіз листів, мемуарів, документальних свідчень – усе це зводиться до того, що постать Шевченка виходить із площини поетичного образу й набуває онтологічної ваги як носій національної моделі буття.

Організація позакласної діяльності, пов'язаної з вивченням творчості Шевченка, створює унікальні умови для формування україноцентричної педагогіки, у якій акцент зміщується з навчання як трансляції знань на освіту як простір дії, емоції, вибору. Особливо результативними є ті формати, які передбачають створення учнями власного культурного продукту – літературно-художнього, аудіовізуального, сценічного або навіть концептуального. Йдеться про моделі, в яких школярі не просто беруть участь у заходах, а формують структуру, зміст, смислову композицію. Таким чином формується не лише компетентність, а внутрішня приналежність до спільної історії. Наприклад, у межах підготовки до літературних читань замість класичного читання

напам'ять учні створюють композиційні блоки, де кожен учасник вибудовує емоційну траєкторію свого виступу [54, с. 17].

Це можуть бути інтермедійні читання з музичним тлом, мапування інтонаційних ліній поезії, взаємодія з візуальними образами на екрані, тіньовий театр. У процесі створення таких постановок залучаються навички сценічного мовлення, композиційного бачення, музичної драматургії. Одночасно з естетичним формується етичне – учень розуміє, що поетична мова – це завжди не просто форма, а позиція. Саме в таких ситуаціях актуалізується відчуття внутрішньої участі в культурі, коли слово стає тілом у жесті, інтонації, погляді. Важливо, що ця практика має бути не винятком, а сталою частиною шкільного культурного циклу. І тому в межах позакласної роботи доцільним є створення шевченківських проєктів тривалої дії – щорічні шкільні фестивалі, авторські клуби читання, театральні лабораторії, які функціонують як платформи зустрічі з поезією. У кожному з таких форматів головне – не подія як така, а процес підготовки, у якому відбувається формування змісту. Там народжується мова внутрішнього Шевченка – того, хто не в підручнику, а в голосі, у дії, у жесті.

Таблиця 3.3

Форми та ефекти позакласної діяльності з вивчення творчості Тараса Шевченка

Формат роботи	Змістова специфіка	Залучені компетенції	Освітній результат	Тривалість/режим
Літературно-сценічні композиції	Учні створюють емоційні блоки на основі віршів	Інтонаційне читання, драматургія, акторська гра	Відчуття причетності до культурної традиції	Подієвий цикл, підготовка 2–3 тижні
Мапування поетичного тексту	Візуальна інтерпретація ритму та інтонації	Візуальне мислення, структурація, образне сприйняття	Поглиблене розуміння внутрішньої логіки поетичної мови	Робота над проєктом – 1 місяць
Тіньовий театр	Інсценізація поезії з використанням тіней і світла	Жестикуляція, рух, візуально-просторове мислення	Поєднання естетичного й етичного в дії	Груповою робота 1–2 тижні
Аудіовізуальні формати	Відеопоезія, мультимедіа-презентації, звукові ландшафти	Монтаж, дикція, музична драматургія	Синестезійне сприйняття тексту	Поетапна робота впродовж семестру

Авторські клуби читання	Регулярне спілкування навколо текстів Шевченка	Аналітичне мислення, діалог, інтерпретація	Стале формування особистого читача	Щотижневе заняття впродовж навчального року
Театральні лабораторії	Учні самі творять сценарій на основі творів Шевченка	Сценаристика, колективна творчість, етична рефлексія	Усвідомлення позиційного змісту слова	Тривалі проекти по 1–2 місяці
Шкільні фестивалі	Підсумкові платформи, де презентуються всі напрацювання	Курація, публічність, менеджмент	Публічна самоідентифікація через культурну дію	Щорічна подія з підготовкою протягом року

Окремого розгляду потребує інструментальна методика включення шевченківських мотивів у структуру шкільних екскурсій, майстер-класів, тематичних виставок, які відбуваються поза межами класної кімнати. Такі форми мають підвищену ефективність, оскільки змінюють не лише зміст, а й просторове тло взаємодії. Зокрема, організація шевченківських маршрутів – як у межах міста, так і віртуальних – створює новий тип педагогіки місця. Кожна точка маршруту (будинок культури, пам'ятник, фреска, музейна вітрина, локальний меморіальний об'єкт) стає тригером до поетичного прочитання. Важливо, що ці маршрути не мають бути стандартними – учень сам формує карту, обирає місця, вибудовує логіку руху.

Можна створювати проекти «Мій Шевченко в місті», де школярі фотографують, описують, деконструюють візуальні репрезентації поета у публічному просторі. Це формує уявлення про символ як соціальний конструкт, що піддається рефлексії. До таких маршрутів додаються завдання: знайти цитати, що могли б звучати в цьому місці, порівняти естетику з поетичними образами, зняти коротке відео з прочитанням. Усе це створює контекст персонального досвіду в культурному ландшафті, де поет – не в музеї, а на стіні, у тіні дерева, у кадрі смартфона. У виставкових форматах доцільно застосовувати підхід «емпатійного кута», коли експозиція не просто ілюструє тексти, а створює ситуацію участі. Це можуть бути інсталяції, фрагментовані середовища, де кожен відвідувач стає частиною сцени [65, с. 12].

Позакласне шевченкознавство як простір етичної взаємодії створює унікальну можливість для формування в учнів глибокого досвіду світоглядного діалогу. На відміну від регламентованих форм урочної роботи, де домінує структура засвоєння навчального матеріалу, саме позаурочна діяльність відкриває ширший спектр міжособистісної, філософської й наративної взаємодії зі змістом поетичних текстів Тараса Шевченка. Такі формати, як тематичні вечори етичного читання, літературно-дискусійні клуби, шкільні диспути з моральних питань, драматургічні імпровізації й рефлексійні кола, перетворюють поетичне слово в інструмент етичного моделювання ситуацій. Основним педагогічним завданням у межах таких подій є створення умов, за яких учень не відтворює «правильну відповідь», а стикається з проблемою, що вимагає оцінки, вибору, внутрішнього рішення. Усе це дає змогу не лише усвідомити світоглядну основу творів Шевченка, а й побудувати через них систему власних моральних координат. Формати роботи можуть включати обговорення складних поетичних пасажів, що стосуються теми втрати гідності, соціального приниження, мовчазної згоди на зло, історичного знецінення пам'яті. У межах дискусійного вечора на тему «Чи має поет право на гнів?» обговорюються строфи з поем «Кавказ», «Сон», «І мертвим, і живим...» з різних моральних позицій: як виклик, як біль, як свідчення. Учні можуть вступати в діалог від імені різних позицій – ліричного героя, історичного персонажа, сучасного читача. Такий підхід передбачає не просто емоційне співпереживання, а критично-ціннісну рефлексію, що й є головною передумовою формування етичної культури.

В межах рефлексійного формату, який супроводжує більшість шевченківських заходів, продуктивним є запровадження техніки письмових роздумів після кожного виступу, читання чи постановки. Це може бути коротке есе на тему: «Що я відчув, коли почув ці слова?», «Яке рішення я б прийняв, будучи на місці героя?», «Чому мене це зачепило?». У результаті формується не лише внутрішній діалог учня з текстом, а й здатність усвідомлювати власні моральні реакції – саме це є базовим рівнем громадянської ідентичності.

Творчість Шевченка у своїй етичній природі не пропонує відповіді – вона провокує питання. Саме тому простір позакласної роботи є ідеальним для актуалізації тих глибинних смислів, які в межах навчальної програми часто втрачаються через необхідність структурованої подачі матеріалу [62, с. 84].

Перевага позаурочних форм полягає у можливості впровадження динамічних, відкритих і багатосарових форматів, у яких текст Шевченка розглядається не лише як культурне свідчення, а як моральна подія. Надзвичайно ефективною виявляється модель етичного читання в малих групах, де учні обирають вірші або уривки поем і самостійно визначають етичні проблеми, закладені в них. Потім група обговорює ці проблеми, не прагнучи до єдиної відповіді, а вивчаючи різноманітність моральних позицій. Така форма роботи активізує емпатійне мислення, змушує учнів ставити запитання – не до автора, а до себе: як я поставився б до самотньої матері, до покривдженої дитини, до мовчазного співучасника несправедливості?.

В основі цієї роботи – не аналіз, а внутрішня дія, на яку не можна натренувати, її можна лише викликати. У межах шкільної практики цю методику варто реалізовувати як постійно діючий дискусійний клуб або як серію зустрічей «Моральні діалоги з Шевченком», де щоразу обирається новий текст, нова тема, новий фокус бачення. Учні самі стають модераторами, розробляють запитання, ведуть обговорення, створюють візуальні нотатки або графічні схеми етичних дилем. Особливий ефект має використання техніки рольового діалогу – коли кожен учасник представляє точку зору певного персонажа або історичного типу. У поєднанні з методами філософії для дітей, які розвивають концептуальне мислення, це дозволяє перейти від поверхневих обговорень до складних розмірковувань про сутність людської гідності, про природу свободи, про межі співучасті. Усі ці роздуми ґрунтуються не на абстракції, а на слові – слові поета, яке, винесене в голос, у жест, у присутність, відкриває свою діючу силу. У таких практиках народжується культура спільного мовлення, де кожен голос є значущим, бо кожне слово – від серця. І саме в цьому вимірі – коли слово Шевченка оживає в багатоголоссі – і

зароджується та форма етичної свідомості, яка спроможна стати основою для формування україноцентричного світогляду.

Іншим напрямом етичного прочитання творчості Шевченка в межах позакласної діяльності є організація інтерактивних заходів, побудованих на принципі ситуаційного моделювання. У таких формах, як морально-драматичні майстерні, симуляційні сесії, поетичні трибунали, головна мета полягає не в ілюстрації тексту, а у створенні навчального простору, де моральна проблематика твору відтворюється через живу дію. У практиці симулятивної педагогіки використовуються моделі, в яких учні отримують ролі – не лише персонажів твору, а й соціальних контекстів: суддя, свідок, глядач, історик, репортер, поет. На основі поеми «Катерина» можна розгорнути морально-психологічний трибунал, де учні досліджують, хто несе відповідальність за долю героїні – батьки, суспільство, офіцер, вона сама. Кожна роль має свій вектор захисту чи обвинувачення. Це створює багатовимірне обговорення, де поетичний сюжет стає не естетичним фактом, а полем морального аналізу. Важливо, що подібні формати не завершуються рішенням – вони залишають відкрите запитання. І саме ця відкритість є умовою особистісного включення. Ще одна потужна форма – «дебати з поетом», коли учні від імені сучасників задають питання Шевченкові або намагаються дати відповідь на його запити [58, с. 28].

Наприклад: «Чи здатне сьгоднішнє суспільство почути Шевченкове попередження?», «Що змінилося з того часу, коли він писав “І мертвим, і живим...”?»). Така дискусія не є вправою – вона перетворюється на етичний досвід, бо кожна теза резонує з особистим світоглядом учня. Методично доцільно впроваджувати ці формати як цикл занять, прив’язаних до конкретних дат або культурних подій, з поступовим ускладненням тем. Від індивідуального переживання – до колективної оцінки, від внутрішньої реакції – до публічного висловлення. У таких просторах слово Шевченка набуває статусу інструменту самовизначення: хто я в цій історії, яку позицію займаю, що вважаю справедливим. І саме це, виведене з формального обговорення в емоційне

переживання, дає змогу сформувати в учня рефлексивну здатність до моральної дії, не продиктованої зовнішніми обставинами. У цьому – сила позакласного шевченкознавства: воно не вчить віршів, воно створює ситуацію, де слово спонукає до дії.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати аналізу першого розділу, можна стверджувати, що сучасне осмислення творчості Тараса Шевченка в гуманітарному знанні відзначається багаторівневістю, міждисциплінарністю та динамікою методологічного оновлення. У шевченкознавчих студіях поступово формується цілісна аналітична система, де поезія Шевченка інтерпретується як політична, філософська й культурна подія, а не лише як естетичне явище. Його тексти розглядаються як джерело постколоніального спротиву, моральної артикуляції, ідентичнісного самовизначення. Ідеї свободи, гідності, відповідальності осмислюються не в межах літературної історії, а в просторі актуальної культурної дії. Особлива увага приділяється не лише змісту творів, а й механіці мовної дії – як саме слово Шевченка впливає, змінює, структурує колективне переживання. У фокусі сучасного дослідження опиняється також трансформація поетичної спадщини в новітніх формах культури – від вуличного мистецтва до цифрової рецепції, що підтверджує її релевантність і здатність продукувати нові моделі ідентичності.

У підсумкових спостереженнях за результатами дослідження шевченкової спадщини у трьох основних напрямках гуманітарного аналізу – літературознавчому, педагогічному та культурно-націотворчому – можна стверджувати, що творчість Тараса Шевченка функціонує як комплексне джерело україноцентричного мислення, у якому поєднуються поетична структура, історична пам'ять і педагогічний потенціал. Аналіз сучасного стану шевченкознавчих студій засвідчив, що сьгоднішні підходи фокусуються не лише на естетичних параметрах тексту, а й на його здатності породжувати смислові структури, релевантні для сучасного національного дискурсу. Йдеться про концептуальну переорієнтацію: від формулювань типу «великий поет» до розуміння Шевченка як «генератора культурного поля», у якому перехрещуються проблеми ідентичності, історичної самосвідомості,

морального вибору. У межах педагогічної площини актуалізується цінність його творів для виховання молоді саме через їхню здатність стимулювати не репродуктивне, а рефлексивне мислення. Так, у поезії «І мертвим, і живим...» Україна постає не як абстрактна географічна одиниця, а як культурна матриця, що вибудовується через мову, символи, рефлексії національного приниження та історичної амнезії. Ліричний суб'єкт тут веде риторичну полеміку з освіченою верствою, вказуючи на втрату органічного зв'язку з народною істотою. У «Заповіті» образ України реалізується крізь архетип останньої волі – індивідуальне «я» розчиняється у колективному «ми», формуючи інструкцію до дії. А у поезії «Чигрине, Чигрине...» Шевченко вводить концепт України як простору втрати – сакралізованої поразки, що вимагає не забуття, а рефлексії.

На прикладі трьох творів – «Кавказ», «Гайдамаки», «Розрита могила» – було виявлено, що ідея боротьби в Шевченка не є героїчною декларацією, а структурною моделлю національного самоствердження через біль, сумнів і дію. У «Кавказі» інверсія цивілізаційної риторики демонструє сутність колоніалізму як системи, позбавленої емпатії, в якій Прометей стає алегорією незламного, але стражденного суб'єкта. У «Гайдамаках» повстання не подається як прямолінійний акт визволення, а як трагедія вибору, в якому особистість трансформується під тиском історичних умов. У «Розритій могилі» боротьба перетворюється на збереження пам'яті – тут могила стає не лише місцем поховання, а точкою зіткнення між колоніальним знеціненням і потребою народу зберегти сакральну цілісність історії. Символіка цих творів функціонує як інтерпретативна система, у якій топоси – могила, хрест, кобза, степ – формують просторову модель культури, де кожен образ виступає не описом, а осередком смислової напруги. Образ кобзи – це не тільки інструмент, а артефакт спадкоємності. Образ могили – не кінець, а виклик. Історичні алюзії, як-от звернення до Хмельницького чи згадки про Січ, не є прославленням минулого, а спробою його переосмислення через критичну інтонацію: що втрачено, чому втрачено, хто відповідальний. Усе це створює багатошаровий

ландшафт україноцентричного бачення, у якому кожен читач не просто сприймає, а входить у текст як співрозмовник, як свідок, як учасник.

Методичні підходи, що були розглянуті в межах третього розділу, засвідчили, що формування національної свідомості в учнів через творчість Шевченка є можливим лише за умови залучення таких дидактичних інструментів, які розгортають текст як середовище дії. Це досягається через застосування інтерактивних форм роботи на уроках – QR-квести, сторітелінг, аналіз текстів у міжтекстових форматах, візуалізацію строф, парафрази, реконструкції. Використання мультимедійних технологій, створення власних медіапродуктів, подкастів і відеоесе дає змогу учневі перейти від споживання змісту до його творення.

В позакласному вимірі шевченкознавства ключовим стає простір моральної взаємодії – рефлексійні читання, діалоги про гідність, драматичні постановки, етичні трибунали, де Шевченкове слово звучить не як обов'язок, а як переживання. Це дозволяє формувати не знання про націю, а досвід бути в ній. Позакласне шевченкознавство функціонує як етичний простір україноцентричного діалогу, де слово Шевченка ініціює розмову про свободу, гідність, пам'ять і відповідальність. Такий підхід не тільки збагачує культурний досвід школярів, а й формує структурну емоційну спроможність до ідентифікації – з текстом, історією, землею. І саме в цьому – головний результат дослідження: творчість Тараса Шевченка, занурена в сучасні педагогічні практики, не втрачає своєї сили, а навпаки – набуває нових смислових градацій, стаючи живим джерелом україноцентричного світогляду.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. 200-ліття Шевченка флешмобом відзначили 23 країни світу. URL: <http://vidia.org/2014/21477> (дата звернення: 15.10.2025).
2. V Всеукраїнська конференція учнів ПАШ ЮНЕСКО України. URL: <http://domly.dp.ua/konf.htm#16> (дата звернення: 15.10.2025).
3. Альварт Є. Тарас Шевченко у культурі пам'яті та політиці історії сучасної України. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/istoriya-ipamyat-vazhki-pitannya/240-yenni-alvart-taras-shevchenko-u-kulturipamiati-ta-politytsi-istorii-suchasnoi-ukrainy> (дата звернення: 15.10.2025).
4. Бібліороздзинки 365. URL: http://bibliorod-zynki365.com.ua/d_2_2014 (дата звернення: 15.10.2025).
5. Бучковська О. Ю. Розвиток міжкультурного співробітництва в умовах глобалізаційних перетворень. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura47/12.pdf (дата звернення: 15.10.2025).
6. Віртуальний музей. URL: <http://elau.org/post.php?id=176> (дата звернення: 15.10.2025).
7. Гарна новина для тих, хто заплутався в нових культурних організаціях України. URL: <https://biggggidea.com/practices/1469/> (дата звернення: 15.10.2025).
8. Гранчак Т. Ю. Тарас Шевченко у соціокультурних вимірах Майдану. Українська біографістика. 2014. Вип. 11. С. 233–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2014_11_18 (дата звернення: 15.10.2025).
9. Громада. Часопис Товариства української культури Угорщини. URL: http://www.hromada.hu/2014/nov_125/poezija/sevcs_majdan.html (дата звернення: 15.10.2025).

10. Декларація принципів толерантності. Схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на 28 сесії в Парижі 16.11.1995. Людина і влада. 1999. № 2. С. 174–176.

11. Департамент культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації. URL: http://www.4uth.gov.ua/contests/two_countries_the_two_poets.html (дата звернення: 15.10.2025).

12. Десяті біографічні читання. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1984>

13. Дзюба І. Тарас Шевченко. Київ. Видавничий дім «Альтернативи». 2005. 704 с.

14. Домашовець В. Псалми Давидові в поетичних творах Т. Шевченка. Оттава. Морріс Плейнс. 1992. 159 с.

15. Електронна бібліотека Культура України. URL: <http://elib.nplu.org/collection.html?id=78> (дата звернення: 15.10.2025).

16. Електронні архіви України. URL: <http://elau.org/post.php?id=176> (дата звернення: 15.10.2025).

17. Жулинський М.Г. (голова редкол.) та ін. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів. У 12 т. Київ. Наукова думка. 2001–2003.

18. Іванишин В.П. Непрочитаний Шевченко. 2-ге вид. Дрогобич. Відродження. 2001. 30 с.

19. Історія літератури в авторах і текстах. URL: <http://www.culturalproject.org/courses/istoriya-literaturi-v-avtorakh-itekstakh/#.VmvrVMBj5gg> (дата звернення: 15.10.2025).

20. Кирилюк Є.П. Т.Г. Шевченко. Життя і творчість. Київ. Держлітвидав. Художня література. 1959. 675 с.

21. Ковтун В. Тарасові музи. Дзеркало тижня. 2002. 8–15 березня. С. 19.

22. Колесникова Є. Слово «мати» в поезії Кобзаря. Дивослово. 1995. № 5–6. С. 9–11.

23. Концепція Державної цільової програми Шевченківський дім. URL: <http://document.ua/pro-shvalennja-konceptsiyi-derzhavnoyi-cilovoyiprogrami-shev-doc170590.html> (дата звернення: 15.10.2025).
24. Копієвська О. Р. Культурний капітал як компонента сучасної держави. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Київ. Міленіум. 2016. № 1. С. 17–21.
25. Курок О.І., Задорожна Л.В., Мосіяшенко В.А. Історія педагогіки України в особах. Суми. ВТД «Університетська книга». 2005. 266 с.
26. Левчук Л. Вісім жінок Т.Г. Шевченка. URL: <http://chask.net/?p=26544> (дата звернення: 28.04.2025).
27. Лівий берег. URL: <http://litakcent.com/2015/07/17/ukrajinski-kulturniproekty-zmozhut-otrymaty-dostup-do-15-mlrd-jevro> (дата звернення: 15.10.2025).
28. Маланюк Є. Книга спостережень. Фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. Автор передм. С. Білокінь. Київ. Атіка. 1995. 235 с.
29. Маляренко Л. Шевченко – духовний батько нації. Батьківська педагогіка та філософія родинності в Шевченковій творчості. Початкова школа. 2001. № 3. С. 24–26.
30. Манжела Б. Дві любові Тараса Шевченка. Слово Просвіти. 2013. № 23 (712). URL: <http://www.shevkyivlib.org.ua/arhiv/podii/809-mitets-na-storinkah-zmi-2013-dvi-lyubovi-tarasa-shevchenka.html> (дата звернення: 28.04.2025).
31. Медіа-портал Культура. URL: <http://CultUA.media> (дата звернення: 15.10.2025).
32. Мельниченко В. Портрет Тараса Шевченка. Освіта і суспільство. 2021. № 3. С. 6–7.
33. Міжнародний проєкт CHOICE. URL: www.kultura.org.ua/?p=1038 (дата звернення: 15.10.2025).
34. Міжнародні Шевченківські читання на Тарасовій Горі. URL: <http://shevchenko->

museum.com.ua/default/blog/view/408/blog/1/CHetvertiMizhnarodni-Shevchenkivski-chitannya-na-Tarasoviyu-gori (дата звернення: 15.10.2025).

35. Момот Н. Шевченків щоденник. Жанрова гетерогенність як стратегія тексту. Слово і час. 2005. № 3. С. 20–28.

36. Музей Івана Гончара. URL: <http://honchar.org.ua/p/u-kyjevi-projdenichmuzejiv> (дата звернення: 15.10.2025).

37. Нахлік Є. Доля – LOS – Судьба. Шевченко і польські та російські романтики. Львів. 2003. 569 с.

38. Національний звіт Українського центру культурних досліджень Про культурну політику в Україні. URL: http://5ka.at.ua/load/kultura/mizhnarodne_kulturne_spivrobotnictvo_referat/29-1-0-23993 (дата звернення: 15.10.2025).

39. Національний музей Тараса Шевченка. URL: <http://museumshevchenko.org.ua/post.php?id=750> (дата звернення: 15.10.2025).

40. Нашого цвіту по всьому світу. Інформаційний портал українців світу. Київ. 2015–2017. URL: <https://svitua.org/> (дата звернення: 28.04.2025).

41. Никифоров А. М. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність Никанора Онацького. Суми. 2016. 323 с.

42. Ніколаєва Т. Архів української діаспори. URL: <http://uaculture.com/uk/publication> (дата звернення: 15.10.2025).

43. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко. Упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик. Київ. Наша культура і наука. 2003. 432 с.

44. Окаринський В. Тарас Шевченко і Мочиморди. 2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/03/9/153796> (дата звернення: 15.10.2025).

45. Оксенюк В. Жіночий образ у житті і творчості Т.Г. Шевченка. Матеріали XLII наукової конференції Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Луцьк. Видавництво ВДУ. 1996. Ч. 2. С. 149–151.

46. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/764> (дата звернення: 15.10.2025).

47. Офіційний сайт Шевченківського національного заповідника. URL: www.shevchenkomuseum.com.ua (дата звернення: 15.10.2025).
48. Православний буквар. Книга для сімейного читання. Свято-Успенська Почаївська лавра. 2014. 128 с.
49. Проєкт Наш Шевченко. URL: <http://nashshevchenko.in.ua> (дата звернення: 15.10.2025).
50. Проєкт Пересувні виставки мистецьких творів. URL: <http://www.ukrainianworldcongress.org/index.php/id/642/lang/ua> (дата звернення: 15.10.2025).
51. Проєкт Пізнаємо Шевченка разом. URL: <http://miok.lviv.ua/index.php?option=com> (дата звернення: 15.10.2025).
52. Проскурня С. Сергій Нігоян. Наш Шевченко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CyFqqstK7e0> (дата звернення: 15.10.2025).
53. Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1984> (дата звернення: 15.10.2025).
54. Сайт українців світу Стожари. URL: <http://svitua.org/index.php/novunu/svit/item/1142-ukrainska-diaspora-do200-richchia-vid-dnia-narodzhennia-tarasa-shevchenka> (дата звернення: 15.10.2025).
55. Сковорода Г. Буквар миру. Книга для сімейного читання. Упоряд., переклад, передмова і примітки Л. Ушкалова. Харків. Клуб сімейного дозвілля. 2013. 320 с.
56. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів. За ред. Л. Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто. Майдан. Видавництво Канадського Інституту Українських Студій. 2011. 1400 с.
57. Сліпушко О. Духовна держава Тараса Шевченка. Київ. ВПЦ «Київський університет». 2013. 127 с.
58. Смілянська В.Л., Чамата Н.П. Структура і смисл. Спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. Київ. Вища школа. 2000. 208 с.

59. Стефаник В.С. Катруся. Вибрані твори. Для середнього шкільного віку. Редкол. В.Я. Андрущенко, В.В. Бичко, Н.Д. Коваленко та ін. Київ. Веселка. 1971. 100 с.
60. Стефаник В.С. Оповідання. Для молодшого шкільного віку. Київ. Молодь. 1954. 52 с.
61. Стефаник В.С. Повне зібрання творів. У 3 т. Т. 3. АН Української РСР. Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. Київ. Вид-во АН УРСР. 1954. 324 с.
62. Тарас Шевченко в критиці. Т. 1. Прижиттєва критика (1839–1861). Київ. Критика. 2013. 804 с.
63. Тарас Шевченко у творчості Великописарівських митців. 2014. URL: <http://vpr.sm.gov.ua/index.php/uk/gumanitarna-politika/do-200-richchya-vid-dnyanarodzhennya-t-g-shevchenka/1378-taras-shevchenko-v-tvorchostivelikopisarivskikh-mittsiv> (дата звернення: 15.10.2025).
64. Тарас Шевченко. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. Упоряд. В.Х. Косян, Г.П. Паламарчук, О.І. Полянничко, К.В. Чумак. Київ. Радянська школа. 1991. 335 с.
65. Ткаченко О. Шевченкові елегії часів неволі. Слово і час. 2002. № 3. С. 12–18.
66. Українська педагогіка в персоналіях. У 2 кн. Кн. 1. Київ. Либідь. 2005. 624 с.
67. Українська правда. життя. URL: <http://life.ppravda.com.ua/culture/2015/12/9/204578> (дата звернення: 15.10.2025).
68. Український центр культурних досліджень. URL: <http://uckd.org/index.php?option> (дата звернення: 15.10.2025).
69. Франко І. Шевченкознавчі студії. Львів. Світ. 2005. 472 с.
70. Хроніка – 2000. Українські пропілеї. Український культурологічний альманах. Вип. 71. Рік видання XVI. Київ. Фонд сприяння розвитку мистецтв. 2007. 860 с.

71. Чуйко Т. П. Інтерпретація образу Тараса Шевченка у живопису та графіці ХХ століття. Культуротворчий аспект. Автореф. дис. канд. мист. Київ. 2016. 20 с.

72. Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць. Вип. 18. 2015.
URL: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/sh-200/sh-s-18.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).